

Eth sègle XX aranés

Era grana dubertura

Juan Manuel Nadal

Era existència der Institut d'Estudis Aranès - Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana, e aguesta publicacion, son possibles gràcies ara ajuda de:

Generalitat de Catalonha
Departament de Cultura
Departament de Justícia
Departament de Territori (IDAPA)
Gobierno de España
Ministerio de Ciencia e Innovación
Deputacion de Lhèida
Institut d'Estudis Ilerdencs
Conselh Generau d'Aran
Baqueira Beret S.A.
Ajuntament de Naut Aran
Ajuntament d'Es Bòrdes
Tolo&Associats
Donacions privades

Era seccion aranesa der Institut d'Estudis Aranès - Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana ei formada per Jusèp Loís Sans, Angelina Cases, Ròsa Maria Salgueiro, Miquèu Segalàs, Jèp de Montoya, Elvira Riu, Lourdes España, Bernat Arrous e Ramon Sistac. Formen era seccion estandard Joan Salas Lostau, Patrici Pojada, Jacme Taupiac, Florian Vernet, Felip Carbona, Claudi Balaguer, Franc Bardou e Myriam Bras. Era Societat Filiau d'Istòria, Patrimòni e Identitat der Institut d'Estudis Aranès - Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana ei formada per Thaïs Rodés, Álvaro Aunòs, Carlos Fañanas, Maria Pau Gómez, Isaure Gratacós, Josep Lluís, Patrici Pojada, Joan Carlos Riera e Alberto Velasco.

© Juan Manuel Nadal
© Fotografia dera portada: Alejandro Atienza
© Institut d'Estudis Aranès - Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana
1èra edicion: noveme 2023

ISBN: 978-84-09-56380-7

DL: L 865-2023

Imprés en Baratey Artes Gráficas

ENSENHADOR

Presentacion	5
Prològ	7
1. Es peades deth sègle XIX	9
2. Era luta pes comunicacions	13
3. Era mineria. Era prumèra indústria	21
4. Es començaments deth torisme	25
5. Un dolorós parentèsi	29
6. Era produccion idroelectrica. Dubertura ath trabalh qualificat ...	33
7. Inicis der esquí	39
8. Nèish era estacion. Eth sòni de Vaquèira mobilize Aran	45
9. Era ostalaria. Un aute atractiu de besonh	53
10. Era Tuca. Mijaran cerque eth sòn espaci	57
11. Baqueira. Un nau lòc damb vida pròpria	59
12. Er ostiu tanben compde. Eth gòlf	69
13. Conservacion d'un territòri unic	71
14. Era entitat aranesa	73
Bibliografia	79

PRESENTACION

Es airaus de montanha damb ua importanta basa territoriau e sociau en Espanha son zònes de grana diuersitat ecologica, paisagistica e sociau. Actuaument era activitat d'aguestes poblacions s'afronte ath creishement economic, ara milhora dera qualitat de vida e ara conservacion d'aqueri ecosistèmes que conferissen ath territòri era sua originalitat e es sues possibilitats de futur. Cau estudiar coma gestionar es sòns recorsi naturaus e coma influïssen en sòn contèxte sociau. Espanha compde damb mès deth cinquanta per cent dera sua superfícia aucupada peth mon rurau. Entre eri era Val d'Aran, un exemple d'assentament toristic de montanha plaçada enes Pirinèus e damb ua activitat agrària lèu desapareishuda. Er autor d'aguest article, Juan Manuel Nadal Reimat, mos presente era evolucion dera economia aranesa en s. XX, que nomenete "Era grana dubertura". Partint d'un sègle XIX convulsat, Aran seguie arraïtzada en ua economia ancestrau, en tot sajar de daurir pòrtes ath comèrç dera ramaderia e dera husta, ahèr complicat degut ar embarrament naturau aranés. Però damb era construccion dera carretèra deth pòrt dera Bonaigua, inaugurada en 1924 e era dubertura deth tunèl de Vielha Alfonso XII, eth 23 de mai de 1948, nauí aires entrèren en Aran. Es toristes comencèren a arribar sense tanti trebucs, e damb eth bastiment des quate prumèrs hòtels se creèren nauí trabalhs. Damb era explotacion des mines e era produccion electrica s'artenh ua dubertura ath trabalh qualificat, ath delà d'acuélher centeats de persones, de diuèrsi origens, çò qu'auèc un impacte immediat en Aran. Sense dopte era practica der espòrt der esquí a estat eth motor deth gran cambi dera economia aranesa, sustot des dera dubertura dera estacion de Baqueira en 1964. Damb era lectura d'aguest trabalh de recèrca, coneisheratz eth camin cauishigat peth nòste país des deth s. XIX enquiath s. XXI.

Angelina Cases Andreu
Secretària der IEA-AALO

PROLÒG

Auer agut era fortuna de víuer d'apròp ua bona part deth sègle XX aranés, justament era mèns explosiva dera grana dubertura que figure en títol, hè inevitable interessar-se per tot çò qu'arribèc en aquest sègle de rapid auanç en aquest magnific lòc a on es tempsi auien estat mèns lenti. Aquest interès m'a amiat a liéger tot çò qu'è podut, a escotar fòrça e formar un ramalh de nòtes desordenades sus çò qu'è viscut, liejut e escotat ath respècte, e d'açò proven aquest intent d'explicar brèuament tot çò qu'a estat tractat, e de forma exhaustiva, en un pialèr de bones publicacions. Çò qu'a passat en darrèr sègle a hèt qu'era Val d'Aran trinquèsse es sòns limits immemorables, coma tanben a supausat qu'era sua poblacion s'alterèsse e se daurisse ar exterior, coma jamès abans. A tot açò an contribuït es magnifiques condicions naturaus deth sòn territòri, plan sostengudes pera fortlesa e volontat dera sua gent.

Es prumèrs aranesi damb es que tractè ja me heren a comprèner fòrça causes. Èren aqueri adrets esquiaires qu'ena nòsta iniciau adolescència ja me semblauen majors, maugrat era nòsta comuna edat. Er aguerrit aspècte que da er aire de montanha e era sobrietat der aranés produsien aqueth efècte desmentit peth calendari. Dilhèu tanben influïe qu'en aqueri prumèrs Campionats Escolars d'Esquí a on mos trobàuem, sonque es aranesi e es andorrans se hègen damb es títols, mentre qu'aqueri qu'aperauen "es de ciutat" demorauen pro aluenhadi dera medalha, a excepcion dera mia... que demoraue encara molt mèns luenh. Era naturalitat damb era que guanhauen tot, sense era menor expression de superioritat – qu'aurie estat normau pera edat-, atau coma era bona acuelhuda que tostemp mos dispensèren, harguèren era relacion fluïda que damb diuèrsi d'eri encara aué se manten. Aquera particular forma d'èster, aranesa, qu'alavetz ja se notaue, se m'a anat confirmant en temps e creigui qu'a estat factor clau en tot çò que se sage de relatar a continuacion.

Era permanenta vinculacion damb era Val, des de d'alavetz, m'a hèt èster un testimòni mès de tot çò qu'ací a passat e m'a permetut conéisher ara grana majoria des persones que se nomenten en escrit, e quan non, a sòns descendents; m'a permetut verificar coma es que s'an incorporat ara Val an sentut tanben aquera barreja de curiositats e d'emocions qu'Aran desvelhe. È hèt çò de possible entà ajudar a transméter quauquarren deth mèn entosiasme; me confòrte saber que, aumens, ac è artenhut en un parelh de casi: eth des mèns hilhs. Mès, erosament, en aquest desir de transméter er interès, era coneishença e era estima pera Val d'Aran, i a qui òc qu'a acreditat er exit, çò qu'obligue a reconéisher e a arregraïr eth gran trabalh en aquesta aventura der Institut d'Estudis Aranesi-Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana. Era edicion e publicacion d'aquesta colleccion, damb vocacion d'èster era *opus magna* aranesa, ei ua gran mòstra d'açò; acceptar aquesta petita mès sentuda contribucion ei pròva dera sua amabla generositat.

1. ES PEADES DETH SÈGLE XIX

Er alterat sègle espanhòl, mercat pes guèrras e es darrèras pèrtas coloniaus, non permetie predir arren de bon entath nau sègle, qu'ena Val d'Aran tanpòc soslinhaue granas alegrors. Mès, en tot hèr bona era teoria de qu'es cambis de sègle non se produsissen d'estricte acòrd damb eth calendari, ei freqüent de plaçar er inici istoric deth sègle XX damb era prumèra guèrra mondial, finalizada en 1918; coma tanben n'ei de plaçar era sua autentica fin ena queiguda deth mur de Berlin en 1989. Aguesti setanta ans an cambiat eth mon damb era rapidesa dera magia, e coma se d'un truc mès se tractèsse an hèt aparéisher deuant des uelhs deth gran public un lòc magnific que pòqui coneishien. En quinsevolh cas, es prumèrs ans deth sègle XX aranés comportèren un gran cambi damb er anterior: era Val seguie immersa ena sua carada letargia tot just interrompuda pes tringòles deth bestiar e pes campanades que bronien entre es montanhes. D'acòrd damb eth critèri istoric mès que damb eth calendari, se comencen a observar es prumèras simptoms dera naua epòca deth sègle qu'arribèc damb es ans vint.

Aué, plan entradi en següent sègle, auem ua cèrta perspectiva entà avalorar çò que passèc anteriorament e hèr-mos a concludir que se bèra causa pòt definir eth sègle XX aranés ei un essenciau cambi: era dubertura dera Val. Eth sègle XIX practicament s'inicie damb era darrèra des invasions franceses, era napoleonenca, que se compartís damb tota Espanha e mieja Euròpa, favorida pera particulara e fèrma voluntat deth país vesin de hèr-se damb eth territòri que, ath sòn jutjament, les pertanhie per geografia e per dret.

Dempús deth fracàs deth darrèr intent francés, era Val patic es guèrras civius, que contribuïren ara escuretat pròpria que tostemp compòrten es afrontaments intèrns. Non i a arren mès regressiu ena istòria qu'ua guèrra civiu e aqueri episodis supausèren un retard ena relacion damb d'auti païsi der entorn qu'auien ja trauessat era revolucion industriau. Era vida aranesa seguic barrada ena tèrra, era ramaderia, e era casa coma

única entitat econòmica reconeixible. Es nauí tempsi que ja se viuíen enes airaus urbans mès desvolopats arribauen amortiguadi pera distància. Era Val arribe en sègle XX en espés silenci, amortada, damb pòca mès lum qu'era deth dia. Ère coma s'es longues e escuras nets der iuèrn la deishèssen adormida, sense capacitat de reaccion entà junher-se ath moviment qu'en mon ja s'imposae.

Era vida aranesa deth sègle XIX se mantenguec, a grani trets, ena linha des anteriors, encara que quauqui signes de cambi comencèren a dar senhau. Eth comerç derivat dera ramaderia, dera husta e des prumères matèries, prene forma, e es relacions damb França e damb es vals vesies s'enfortiren. Per ua auta part, era Val d'Aran comencèc a recéber es contunhes visites des cridadi "pirineïstes" francesi, que comencèren a visitar tanben Benasc e era sèrra de Guara. Era Val ere fotografiada, pintada, recorrida en toti es sòns cornèrs e pics, estudiada e investigada per aqueri precursors dera aficion a Aran. Per tot açò, es persones araneses adoptèren ja ua mentalitat receptiva, influída peth gust francés pera cultura e era modernitat, encara qu'eth gran cambi sociu europèu non li afectèsse en grana mesura. Pendent tot eth sègle, es tradicionaus rotines derivades des activitats deth sector primari, qu'ena montanha èren d'especial aspror, hègen qu'er òme siguesse empegat ara tèrra d'ua forma quasi vegetau. Pascual Madoz, qu'auie coneishut era Val deth XIX ena sua condicion de Governador, ac deishèc escrit en sòn diccionari: "*An es aranesi grana estima ath sòn país, e non agraden d'abandonar-le, es òmes pes especulacions de comèrç o d'outes carrèrs, ne es hemnes per maridatge*".

Aué, en tot seguir eth critèri generau des istorians, pòt concludir-se que, finalizada era Edat Mejana e enquiara Revolucion Industriau, era vida non patic cambis de grana envergadura, se les comparam damb es experimentadi ena epòca contemporanèa. Era organizacion deth trabalh e dera activitat econòmica, era capacitat d'informacion, era connexion entre es persones e es païsi, es comunicacions de tot tipe e moltes autes transformacions radicaus creèren ua naua forma de víuer e de comprèner

eth mon. Eth sègle XX, per contra, anaue a protagonizar eth major des cambis dera istòria aranesa en véncer, en diuèrses formes, aqueth isolament immemorable sorgit dera geografia, d'un tipe de vida e, quitament, d'ua forma d'èster. Se vanceren es barrères naturaus, se connectèc era activitat economica, s'inicièc e se desvolopèc eth torisme enquia nivèus impensables e s'acabèc convertint ara Val en un referent internacionau. A estat eth sègle deth saut gigantesc que s'a dat sense granes errors que plànher e en tot preservar un caractèr, modelat pendent es sègles anteriors, que se resistís e resistirà a desaparéisher.

Laguens dera Val, es poblacions seguiren trincant eth sòn barrament. Quauques parts creisheren enquia uns limits jamès soniadi e d'outes se vuedèren enquia deishar d'existir. Es pòbles aranesi mès aluenhats seguiren debilitant-se, pr'amor qu'es sòns pòqui abitants, non volien perder-se çò qu'en aparencia ère ua vida melhora. Ac compde ben Camilo José Cela en sòn celèbre *Viaje al Pirineo de Lérida*: "Es òmes e es hemnes de Montgarri, harti de solitud, clauèren es pòrtes des sues cases e se n'anèren, peth mon enjós, Diu saberà ara recèrca de qué".

A mitat deth sègle XX, Cela ditz lo contari de çò que didec Madoz cent ans abans, non per ua diferenta percepcion subjectiva mès peth cambi fisic e mentau dera Val que, en efècte, auie anat trincant es sues barrères; es poblacions auien estat cambiades de mesura e d'aspècte, se n'auien anat quauqu'uns e auen vengut uns auti, fòrça d'auti. Eth sègle XX a cambiat era forma e eth hons dera Val, a supausat un radicauc cambi de vida, coma tanben dera forma de relacionar-se damb er exterior. A recebut fòrça gent, pes prumères activitats industriaus e un torisme inic, prumèr, entà dempús convertir-se en un referent des activitats de montanha ath madeish nivèu internacionau des airaus mès consolidadi e reconeishudi. Era dubertura a vengut pes grans esfòrci qu'era revolucion tecnica a impausat en mon e qu'ací an agut un particular e bric facil scenari; s'a daurit un territòri aluenhat e isolat, mès tanben s'a daurit era mentalitat que viege mercada per aguestes condicions, encara qu'a de rebrembar-se qu'eth caractèr aranés, justament pera sua situacion geografica, tostemp

avec un punt d'internacionalitat, dilhèu non reconeishible en d'auti airaus. Era dubertura, en efècte, se produsic en toti es ordes, mès destaquen quauques hites qu'anaràn modelant era naua fisonomia damb era que s'arribèc ara fin deth sègle e que, substanciaument, ei era qu'aué viuem e admiram.

2. ERA LUTA PES COMUNICACIONS

Ua revolucion sense tapatge cambiaue ath mon dera man des nauj mejans de transpòrt e comunicacion, ath que non podie èster indiferent un territòri damb especiaus dificultats d'accès e damb ues comunicacions que mantenguie ara poblacion aluenhada des sòns entorns mès propèrs. Pendent eth prumèr quart de sègle, Aran matenguie coma unic pas rasonable entara rèsta deth mon eth dera sua termièra damb França e Pònt de Rei. Es autes vies restantes, a mès d'èster sometudes ara abséncia de nhèu, non èren bones entara circulacion des nauj veïculs a motor. Açò produsie un abisme damb aqueri lòcs a on era evolucion deth transpòrt ja auie cambiat era forma de compréner eth mon e era pròpria vida. Es pòrts de Vielha, dera Bonaigua e deth Portilhon èren sonque ues rasclades rotes, camins de bestiar bric reconeishibles, entre ua natura que les sarraue e que pendent eth long iuèrn èren d'impossible circulacion, coma tanben passaue damb eth pas de Beret e Montgarri. Que pendent fòrça sègles age estat era comunicacion damb França era soleta practicabla cree estonament e desvelhe er interès pera istòria d'aguesta tèrra que, francesa per geografia, jamès n'a volut èster politica ne sociaument. An estat abondius es assagi deth país vesin per conformar era geografia damb es termières, mès toti eri an estat refusadi, mès lèu que tard, pera poblacion aranesa qu'a sabut mantier-se fèrma, en ocasions damb eth còst d'enòrmes damnatges e era pèrta de fòrça vides. En sègle XX, per fortuna, ja non s'a dat cap assag d'ocupacion francesa, mès enlà dera fòrça amabla, creishenta e benvenuda preséncia deth torisme gaelic, que tant bona relacion manten damb es aranesi.

Laguens, era comunicacion passaue peth camin Reiau, columna vertebrau dera Val, qu'ère era continuacion dera sua entrada des de França e qu'es romans – tostemp en tot deishar vies a on i siguessen- heren discórrer en parallèl ath Garona, eth sòn emplaçament mès naturau. Trauessaue tota era Val, coma era còrda dera que ne penjauen quasi toti es sòns pòbles; transcorrie a viatges entre era mès espessa vegetacion, d'autes a cèu dubèrt en tot profitar es planhères ath costat der arriu, quan non se

convertie en un carrèr mès deth pòble que traussaue. Ei identificable encara aué, encara qu'en quauque tram coïncidís damb era carretèra, mès era constant melhora dera comunicacion interiora a amiat era Val enquia ua unitat fisica qu'a deishat ath darrèr aqueri viatges dificils, que podien durar ores de camin, entre es poblacions mès aluenhades. Era melhora dera via interiora a influït tanben en creishment d'aqueres poblacions plaçades en traçat principau, damb era parallèla disminucion de quauques des autes: Bausen o Canejan compden aué damb pòc mès d'ua detzau part dera poblacion qu'auien hè un sègle, quan d'autes poblacions l'an multiplicada per quate, cinc o mès.

Era extraordinària circumstància d'èster pendent sègles dirèctament connectat damb eth país vesin, encara que sonque siguesse temporau, dificila e riscada era sua comunicacion, hège imprescindible méter fin ad aguesta anomalia geografica, que siguec lutada damb fèrma volontat politica. Pendent sègles era especiau entitat aranesa se harguèc per dispartièrs elements, entre es qu'auèc destacat efècte er ermetisme geografic a on es Pirinèus la plaçauen. Non se daue tan radica separacion en cap aute punt dera peninsula, justament per non èster Aran reaument en sòn perimètre. En sens estricte, non ei peninsular. Aguesta peculiaritat unica a modulad un caractèr, ua forma de vida e ua relacion damb eth mon exterior qu'a calat hons e que persistís aué en dia, maugrat auer-se vençut es granes barrères naturaus.

Eth prumèr e gran saut se dèc en 1924 damb era dubertura dera carretèra dera Bonaigua, que coronaue eth Pòrt segontes eth dessenh des engenhaires Bores e Arespacochaga -antecessor aguest darrèr deth qui miei sègle dempús serie eth baile de Madrid- en tot èster eth prumèr responsable deth costat deth Palhars e eth dusau der aranés, damb un traçat malaisit e d'encara mès complicada execucion.

Pendent diuèrsi ans s'amièren a tèrme aqueres òbres enes que tot just s'i podie trabalhar era mitat des mesi. Cada finau de primavera ère coma

tornar a començar en camin de hanga qu'apareishie quan es nhèus ac abandonauen, en tot hèr desaparéisher çò obrat, coma er esfaçader s'empòrte eth guish, en tot deishar sonque ua leugèra tralha. Era obstinacion siguec formidabla e s'arribèc ara fin dera òbra. Era inauguracion oficiau comportèc un hèt cruciau a on era Val d'Aran tornèc a mantier ua dirècta relacion damb eth Rei, coma d'auti còps auie succedit, ja siguesse damb eth Rei d'Aragon, prumèr, coma damb eth d'Esanha dempús. En efècte, Alfonso XIII, segurament influït per hèt qu'eth sòn mès apreciat conductor pendet fòrça ans siguesse Antònio Sambeat, naturau de Vielha, decidic organizar ua visita ara Val en junhsèga deth 1924, en tot èster eth sòn logic e obligat ministre de jornada Eduardo Aunós, ministre de Trabalh e Comèrç, ilerdenc, descendent dera coneishuda familha deth Baish Aran coma eth sòn cognòm ditz. Pòc abans, eth 14 de mai, es bailes aranesi ja sigueren recebudi peth Rei en Barcelona, a on li dèren eth supòrt entath desenvolopament dera Val, qu'auie de vier dera man des longues reivindicades comunicacions. Ena amassada, a on eth monarca siguec fòrça receptiu ara reclamacion pes bailes, se confirmèc era sua immediata visita ena Val.

Aqueth conductor des de Teishineret de Vielha s'auie guanhat era confiança deth Rei pr'amor que, mercés ath sòn anterior trabalh en París coma mecanic dera Hispano Soïssa, aparièc eth coche espatlat d'aguesta marca que l'auie conduhit a Guadalajara, a on Tonet prestaue eth servici militar. Es Hispano Soïssa, exitosa mèrca fondada per Damián Mateu en Barcelona, consideradi coma es Rolhs espanhòus, tostemp sigueren dera preferéncia reiau pera sua sofisticada mecanica, e era casuau amassada damb aqueth joen expèrt, que tanplan la coneishie, le convertic en conductor preferit deth monarca e en ua persona dera sua confiança. Per açò, tostemp s'a agut per cèrt qu'es meravilhas sus era Val d'Aran, que cada viatge que podie li explicaue Tonet, sigueren determinantes entà her realitat tan arrebrembat viatge.

Coma ditz era placa der Ajuntament de Vielha, eth 6 de junhsèga d'aqueth an 1924, eth Rei visite era poblacion en un viatge a on mostrèc fòrça naturalitat e proximitat. Ei plan sabut qu'ère ena distància cuerta a on mès guanhaue aqueth òme totemp un shinhau aluenhat deth luxe e des granes intervencions publiques. Sigueren fòrça es aranesi que poderen comprovar, non sense verificar cèrta admiracion, coma eth monarca se botjaue damb totau naturalitat entre eri, en tot complir damb era meritada reputacion que li precedie. Era entrada deth Rei auèc lòc, en un dia damb era espessa broma que se produsís quan eth bromalh se demore arturat entre es montanhes, peth Pòrt dera Bonaigua, a on siguec arrecebut pes autoritats araneses e militares, en tot inaugurar oficiaument era carretèra qu'aué en dia unís Aran damb eth Palhars. Eth tòrt camin siguec sortejat damb molta rapidesa peth coche conduhit per un aranés emocionat que non se podie creir qu'eth Rei, eth sòn immediat e fòrça proxim cap, cauishiquèsse aqueth cornèr deth país, era sua estimada e engüejada tèrra.

Era comitiva reiau despleguèc un intens programa que visitèc era majoria des poblacions dera Val e mantenguec contacte, d'ua o ua auta forma, damb era practica totalitat dera sua poblacion. Atau, anèc tà Tredòs, Salardú e Arties, poblacions enes qu'era comitiva paraue ena sua baishada des dera Bonaigua e a on ère recebut pera practica totalitat dera sua poblacion. Arribèc en Vielha, a on se reünic ua multitud ath torn der Ajuntament, des qu'eth Rei se hec resson dera reclamacion que ja auie estat constanta en sòn trajècte e qu'en Vielha artenhèc un particular volum. Eth gòi damb qu'era comitiva reiau ère arrecebuda en cada ua des sues arturades non dissimulaue ua auta constanta reivindicacion qu'es autoritats, era gent e enquiàs mainatges mès o mens organizadi lançauen ath sòn pas: toti reclamauen eth tunèl de Vielha. Er arregaument per auanç ena Bonaigua non hège pèrder eth desir, manifestat a trauès des mès variades formes, de trauessar es Pirinèus, era grana barrera que barraue era Val, damb eth tunèl . Era mès cridanèra des reclamacions dilhèu siguesse era recitada peth capelhan e eth poèta Rafaèl Nart,

coneishuda dempús coma “La Princesa Encantada” (Era Princessa Encantada).

“Comdes de Saint Girons e de Cominges/ voleren maridar-la/ seguís, polida, falaciosa le diguien, / eth cors des tues aigües... Fòrça demorèc era encantada princessa, mès ara fin <<en tot pujar pes montanhes sobiranes/ en portentosa quadriga/ d’invisibles shivaus, e rapids/ coma eth vent, venguie eth Rei d’Espanha >>. Sonque arribar eth Rei, era princessa se lance a sòns pès. Mès açò òc, rapidament li pregue << ath delà en Pòrt de Vielha, è de besonh ua hièstra entà liurar-me dera hame e veder-me damb es mies fraies>>

Aguesta literària peticion se juntaue as que de forma mès espontanèa arrecebie eth monarca en toti e cada un des pòbles aranesi a on s’arturaue era comitiva. Çò qu’eth Rei se’n dec compde des inquietuds des aranesi e des sòns representants, junhut ara pròpria experiéncia d’un viatge infernau, maugrat era naua carretèra, le portèc a convertir-se en gran impolsor dera transformacion radicaue dera comunicacion dera Val, çò qu’exigie a reprèner era vielha e ardida idèa dera construccion d’aqueth tunèl ath dejós deth Pòrt de Vielha. Quasi un sègle endarrèr ja i auèc un esbòç dera tostemp auançada engenharia francesa, requerida peth que serie Governador dera Val, e dempús deputat e ministre liberau, Pascual Madoz, entath projècte deth tunèl entath ferrocarril que sauvèsse era condicion transpirenenca dera Val. Jaime Nadal Merolés, president dera Deputacion de Lhèida e Deputat des Còrts ena dusau mitat deth XIX, deishèc tanben referenciada era sua preocupacion per trincar era comunicacion d’Aran damb era rèsta dera província, dera que des de hège pòqui ans formaue part. Volec rescatar eth long projècte deth tunèl damb era linha de ferrocarril, qu’acabèc redigit pes engenhaires francesi Auriol e Patiot, òbra qu’en aqueri tempsi semblec inassumibla, tant peth sòn còst coma pera inestabilitat politica deth país.

Just damb er inici deth sègle XX vedec era lum un nau projècte der engenhaire Luis Rouvière, que prepausaue ua linha ferroviària des de Les, que passèsse per Vielha e dempús, en tot profitar eth bastiment deth

tunèl, arribèsse en Lhèida. Damb Alfonso XIII e era naturau progression dera tecnica aqueth vielh sòni se convertic en realitat e auec lòc er inici d'ues òbres en an 1926, que se vederen fòrça retardades pr'amor des malaisidi ans qu'era arribada dera Republica en 1931 e era Guèrra Civiú supausèren. Sometuda era ja de per se complicada òbra deth tunèl en tan convulsat periòde, non podec èster finalizada enquiar an 1948. Era òbra, iniciada damb era primitiva idèa deth ferrocarril, auec d'èster radicaument variada entà transformar-la en pas de veïculs de motor, ço que s'imposèc per creishement d'aguest recent miei de transpòrt que pòc a pòc s'imposaue sus eth trèn, en tot exigir doblar er ample deth sòn traçat e d'auti cambis qu'encara heren mès malaisida, se cap, era sua execucion.

Damb era brillhanta direccion der engenhaire de camins Felipe Cabredo, responsable deth projècte definitiu, que serie dempús Cap d'Òbres Publiques en Lhèida, se sauvèren es enòrmes obstacles d'ua òbra suberdimensionada entàs mejans dera epòca e que supausèc sacrificis enòrmes, inclús de diuèrses vides umanes.

Eth madeish Cabredo, que dediquèc fòrça ans dera sua vida professionau ad aguest apassionant rèpte, deishèc constància dera dificultat enòrma de horadar aquera gigantesca montanha en tot valer-se basicament d'explosions de dinamita que des sues consequéncias pòc se podie saber. Descruiue en sòn entorn era luta contra es infinides aigües que, coma plagues, irrompien damb violéncia e sense descans. Eth gran pes dera tèrra e es aigües podien en quinsevolh moment hèr quèir ath rudimentari tunèl que, pas a pas, entraue ath laguens dera montanha entà que carretes tirades per mules treiguessen es pèires, tèrres e tarcums botjadi pes explosions, encara que damb eth temps se podec installar ua via entà qu'era locomotora electrica substituísse era traccion animau. Damb aguesti mejans – non se'n disposaue de d'auti- e damb er esfòrç titanic des centeats de persones qu'aueren de participar ena aventura pendent es fòrça ans en que s'esperlonguèc, se podec arribar ath soniat dia, eth 23 de mai de 1948, en qu'eth celèbre coche dera Prefectura d'òbres

Publicques ilerdenques matricula MOP 502, un Renault de gran mesura, se convertisse en protagonista deth primèr trajècte qu'inaugurèc eth tunèl. Coma a succedit en tantes escadences damb es qu'an intervengut enes hèts considerabes dera Val, Felipe Cabredo, dilhèu sense intuïc, traussaue eth camin qu'es sòns descendents dirèctes, en tot vier des de Madrid, an seguit utilizant entàs sues freqüentes estànces ena Val d'Aran.

Eth pas sosterranh de mès de cinc quilòmetres jos eth Pòrt de Vielha daurie literaument es pòrtes d'ua val desbremhada que captivaue a qui i entraue. En efècte, eth tunèl auec fòrça ans enòrmes portalades de husta enes sues boques sud e nòrd que li conferien una aspècte un tant susprenent, mès entrèc a trauès d'aguestes eth desvolopament imparabile que transformèc aquera val endarrerida e isolada, escassament transitada, en destinacion toristica de primèr nivèu que portarie tanti centeats de milèrs de persones cada an. Demorauen endarrèr es arriscades trauèsses, a pè o en mula, per un camin que, coma mau podie, artenhie eth cim deth Pòrt de Vielha, a quasi dus mil cinc cents mètres de nautada, peth que se transportauen productes e persones coma solet ligam damb era Ribagòrça e damb es tèrres qu'arribauen enquiara ciutat de Lhèida, tan de besonh entà tot aquerò que non arribèsse peth comòde accés francés. Dempús de dus decènnis d'òbres e penalitats, eth tunèl, damb es sòns desafiants punhaus de gèu que penjauen dera sua vòlta en iuèrn, eth sòn accidentat estatge trincat pera aigua, se sostenguec seishanta ans ena sua mission, enquia qu'er an 2007 siguec substituït per actuau, fòrça mès resistent e segur contra era pression dera montanha que l'entore. Vèncer era grana provocacion que supausèc, en aqueri malaisidi ans e en aqueth miei físic tan complèxe, daurir eth transit rodar per lo quau siguec alavetz eth tunèl mès long deth mon, siguec ua odissèa que non a de desbrembar-se jamès coma eth trabalh de titans que cambièc entà tostemp a Aran. En tot èster eth tunèl era òbra de major envergadura e repercussion, non podem desbrembar que parallèlament melhorauen es autes rotes tradicionaus dera Val. Eth pòrt deth Portilhon, ua d'eres, ei era via que, en tot aringar des de Bossòst, en pujada,

dempús de coronar eth sòn cim de quasi mil tres cents mètres de nautada, baishe enquiara amabla Luishon, poblacion balneària endrabada en aguesta eleganta decadéncia dera que França n'a tostemp sabut trèir partit. Eth Portilhon ath long deth XX a estat objècte de successives meliores qu'an arthenhut a transformar aqueth estret e perilhós camin entre ua grana vegetacion e ua carretèra damb bon solèr e circulabla, mès que – non se pòt arténher tot- contunhe d'auer un traçat endiablat que hè long, encara que fòrça atractiu, eth viatge de mens de vint quilomètres. Eth camin, utilitzat abans entà evitar fòrça quilomètres ath bestiar e dilhèu entar inevitable contraband que tostemp cerque eth melhor amagatalh possible entàs sòns passi termierès, ei aué ua beròia carretèra, plan protegida des sues fòrtes penents e que, en era madeisha, constituís ua atraccion toristica e esportiuua. Siguec eth madeish engenhaire Cabredo qui dirigic era òbra prumèra, damb igual interès e motivacion qu'era deth Tunèl de Vielha, encara que siguesse aguesta de menora entitat.

Es gigantesqui trabalhs que pendent eth sègle XX an transformat era connexion fisica dera Val damb er exterior, includissen era constanta melhora dera carretèra enquiath tunèl. En aguest sentit era dubertura deth tram deth pantan d'Escales supausèc tanben un enòrme auanç. Peth costat francés, era autopista a vengut apropant-se des dera termièra d'Irun enquia deishar-la a pòqui quilòmetres dera Val, çò qu'a estat determinant entara grana aflluéncia des de tota era cornissa cantabrica. Damb tot açò, es imatges de principis de sègle qu'encara se consèrven demoren convertides en scènes d'ua vida aluenhada en fòrça sègles dera actuau. Tot a passat en un sègle, mentre pendent fòrça d'auti era Val tot just cambièc es sues comunicacions. A estat modernizador eth sègle XX, eth quau mos a amiat a un trafic entornejat de fòrça centeats de milèrs de veïculs; a deishat a mens de dues ores de camin era connexion damb er avion, e a apropiat a fòrça milions de persones qu'enes inicis deth darrèr sègle non podien ne arribar a empréner viatge cap a un cornèr deth mon ath que tardauen ua o diuèrses jornades en arribar.

3. ERA MINERIA. ERA PRUMÈRA INDÚSTRIA

Pendent sègles era activitat umana ara que se li podie concedir cèrt caractèr empresariu ère era ramaderia. Comportauè era inversion de mejans umans, materiaus e naturaus entà produsir e comerciar, era relacion damb d'autres zònes de mercat e es desplaçaments contunhs de persones e productes. Ère, en efècte, eth mès clar antecedent que dempús serie era empresa en sòn actuau significat. Aran a estat pagés des de tempsi immemorables e atau se mantenguec enquia hè molt pòc, a diferéncia de d'auti lòcs a on era indústria cambièc era sua fisonomia fòrça abans. Per açò, era ramaderia supausauè un important miei de relacion extèrna: es tractes comerciaus damb d'autres vals ramadères, coma era de Benasc, o damb zònes vesies coma eth Palhars, era Ribagòrça o eth Midi-Pyrénées èren constants; tanben era transumància iuernau en zònes planhères d'Òsca establic bones relacions en airau e includic er establiment ena Val de quauques pòques persones estrangères. Mès en tot èster tot açò considerable, as efèctes qu'ací interèssen dilhèu çò de mès transcendentau siguesse era mentalitat comerciau e de tracte damb er exterior qu'implantèc enes aranesi era activitat pagesa.

Era explotacion forestau ère era auta part essenciau dera activitat tradicionau, pr'amor qu'era enòrma massa de bòsc d'Aran exigie ua atencion constanta e eth profitament d'aguest recors naturau entà lo qu'es aranesi an agut especiau valor e bon critèri. Era husta a estat, en efècte, un aute des èishi de subervivença e de relacion comerciau, encara que tanpòc arribèc a supausar ua autentica indústria damb capacitat de transformacion e dubertura.

Era prumèra activitat industriu que requeric era incorporacion de persones vengudes de dehòra e intensificar es relacions exteriores sigueren era explotacion der hilat minèr de plom, hèr e zinc, qu'auèc lòcs des dera darrèra part deth s. XIX enquiara mitat deth s. XX. Era mineria, amassa damb eth ja iniciu torisme, dauric era Val a gents disparières,

vengudes normaument de punts plan aluenhadi. Eth Baish Aran, tostemp beneficiat dera sua immediata vesia tèrra francesa, tanben siguec eth scenari principau d'aguesta activitat que l'amplic de naues familhes que, des de Leon, Astúries e d'autres zònes minèras venguèren entà establir-se, fòrça d'eres, de forma definitiva. Pòqui aranesi d'origina trabalhèren en aqueri estreti horats ena montanha que requerien dera abiletat de gent damb experiéncia en aquera barreja de trabalh e d'aventura.

Tanpòc es empreses qu'auren es explotacions sigueren locaus, ne nacionaus. Sonque era prumèra concession Bossòst-Arres, en sègle XIX, siguec ath principi en mans des aranesi Forcada e Paba, mès tota era rèsta ja hec part d'un vast hilat de societats damb participacion principau francesa, o bèlga en menor mesura. Mines de Zinc de Bossòst ère constituïda en París en 1909, eth madeish an dera Société Minière de Victòria, que trabalhèc era coneishuda mina d'Arres deth madeish nòm. Auie era sua sedença ena madeisha ciutat de París era Société Anonyme Française de Mines de Bausen-Les, qu'en 1910 ja compdaue damb un capitau d'un milion dus cents mil francs. Ena societat San Sebastián Hull-Toda tanben ère majoritari eth capitau francés, se tanben compdaue damb sòcis donostiarres. Tota aguesta societat e quauques mès formauen un conglomerat intensiu que horadèc es mines entà arribar as betes prèviament detectades, entà dempús establir es mecanismes d'extraccion, ja tecnificats, mès que contunhauen de compdar damb era man d'òbra coma factor essenciau. Ath metau extrèt calec dotar-lo, ath sòn còp, des vies de transpòrt entà hèr-lo arribar ath còr dera indústria francesa e europèa. Entad açò s'installèren vies de hèr que permetien plaçar-lo en hilat francés de ferrocarril; un teleferic entà França siguec installat pera Anonyme des Mines Métalliques du Val d'Aran. Damb tot açò, eth Baish Aran cambièc era sua fisionomia, s'industrializèc e se dauric a un mon que ja ère un shinhau eth sòn per estret contacte que tostemp auc damb eth país vesin.

Pòt èster considerada ua prumèra e limitada mòstra de globalizacion que des des elegants burèus des melhores avengudes de París, Montepelhièr o Brusseles, se gestionèssen es recorsi mineraus d'Aran e se dirigisse un negòci qu'implicau e a mieja Euròpa, entre ministradors de maquinàries, tecnologies, engenhaires e mercats. Se decidien inversions nombroses que, en partida, produsiren era prumèra transformacion d'ua societat que, a fòrça centeats de quilomètres, lèu lèu non auie modificat eth sòn tradicionau sistèma de vida, mercat peth suenh des animaus e dera tèrra. Sonque ua cèrta activitat comerciau s'aluenhaue dera generau vida bucolica.

Eth cambi social siguec notable. Era arribada de nombroses personas de diuèrsi orogens, damb diuèrsi grads d'emplec e salaris de cèrta consideracion, auec un impacte immediat que durèc enquiara mitat de sègle. En fòrça casi, es hilhs des qu'arribèren contunhèren trabalhant, coma ac hègen es sòns pairs, en aqueth compacte hilat de mines que semblauen inacabables. Es mès granes, coma era mina Victòria en Arres, era Margalida de Bossòst o era fòrça famosa e encara reconeishibla de Liat, en Canejan, arribauen a aucupar pròp de dues centes personas, cada ua d'eres, çò que da ua idia de lo qu'açò supausau e en relacion a ua poblacion en Baish Aran. Siguec ua autentica transformacion social qu'arribèc a tota era Val, mès qu'ací, ath torn des mines, se notèc damb major intensitat. Era prumèra part deth sègle, en efècte, siguec protagonizada en bona manèra per aguesta arribada de personas e tanben de capitau, que depassèc en importància a çò qu'ère er inici deth torisme, que dempús se revelarie coma mès duradèr e de major projeccion.

Enes ans quaranta, dempús dera guèrra, deishèren d'èster demandadi eth zinc e eth plomb, qu'ans abans auien gessut sense parar des dera Val cap a França, coma se de un aute arriu Garona se tractèsse, a trauès dera via de hèr parallèla ad aguest arriu. Es mines se barrèren e en pòqui ans desapareishec per complèt era activitat, en tot deishar aqueri horats en mans dera natura que les amagaue damb rapidesa. Es vies pes que se

botjauen es vagonetes, ensús e enjós, en tot tartalhar damb tapatge, passèren a èster uns hèrs desbrembadi e rolhadi que pòc a pòc desapareishien. Semble mentida qu'a on aué sonque vedem uns petits uelhs dauridi ena montanha, que tot just i pòt entrar ua persona, i auesse agut ua grana activitat que pendent decènnis non paraue quasi cap dia der an, e a on centeats d'òmes, mules, carretes e trèns dauen provediment entà lançar aqueres enòrmes masses de metau enquiàs fabriques deth centre d'Euròpa. Tot aquerò acabèc, mès deishèc era tralha ena Val dera sua capacitat d'adaptacion a naues activitats, des sòns facils enteniments damb es auti e, sustot, deth bon acuelh entàs arribadi des de d'auti lòcs plans disparièrs. Siguec, en definitiva, era prumèra des diuèrses pòrtes que se dauriren en sègle XX enquia diuèrsi espacis, coma se se dèsse libertat as energies condensades pendent molt de temps. Per cada horat que se hège, era Val s'expandie entà dehòra e modificaue era sua vida interiora, en ua evolucion que semblaue non auer fin.

4. ES COMENÇAMENTS DETH TORISME

Non ei enquiath sègle XIX qu'apareish eth torisme coma quauquarren damb mès entitat qu'aqueri viatgèrs excentrics qu'abans auien hèt deth viatge ua autentica aventura vitau. Siguec en aguest sègle quan quauques minories poderen èster ja qualificades coma toristes, preludi de çò qu'en sègle següent se convertirie en una activitat de masses. Aran, aqueth mon magic basicament aucupat per un inacabable arbratge d'auets, pins, telhs, etc. que càmbien de color diuèrsi còps ar an, acompanhadi, dejós pes mates e plantes de pinson, cassís, etc. damb es sòns arrius transparents e ua fauna unica, auie d'èster de grana atraccion entad aqueri prumèrs amants deth viatge per aficion, a on era natura ère eth principau reclam.

Coma en d'auti lòcs de montanha especiaument tàs vesins francesi, es balnearis e banhs serien es prumèrs installacions que se dauririen. Damb un ritme sostengut, longament detalhat enes trabalhs de Maria José Atienza e Joan Ramon González, se conformèc era prumèra aufèrta balnearia e hotelèra. Es banhs de Tredòs, ja existents en 1788, sigueren objècte d'ua grana òbra en 1885; es d'Arties sigueren adaptadi en 1817 e dus ans mès tard es de Les. Ja en sègle XX se comencèren a bastir es hotèls que superarien es rudimentàries *fondes* qu'enquia alavetz èren sufisentes entà acuelher as pòqui que pernoctauen. Siguec en Les a on s'inaugurèc en 1911 er hotèl *Franco Español*, eth prumèr que podie èster considerat atau, qu'era familia Medan regentèc damb notabla professionalitat e artenhec ua majoritària clientèla francesa; er hotèl Mases en Bossòst de 1918, er Internacionau de Vielha qu'existic quasi tot eth sègle e eth Lacreu de Salardú, que des des ans vint contunhe erosament daurit, sigueren es que completèren eth prumèr hilat hotelèr aranés, prefaci dera fòrça industriau que se desvoloparie en darrèr tèrç de sègle.

S'inciaue atau un torisme que vist ara pòt semblar irrelevant, mès que siguec er assag de çò que vierie decènnis dempús. Aguesti prumèrs

toristes, que non arribauen a toti es lòcs, sigueren es responsables deth cambiament d'actitud en quauqui aranesi que, dilhèu sense èster conscienci manifestauen eth caractèr barrat pròpri des societats ruraus deth moment. Arribaue gent que hège un viatge quan non tot eth mon auie eth temps, mejans, ne era valentia entà amià'c a tèrme. Auien cèrt esperit aventurèr, desirs de conéisher mon e arribauen ena val damb notabla dificultat, sustot se non venguien des de França. Ère un torisme petit en chifres, mès que convertic as sòns destacadi compausants en nautavotz peth mon d'aguesta jòia pirenenca. Se tractaue per supausat de francesi – tostemp es francesi e eth sòn gust pera montanha-, mès tanben d'espanhòls que, damb major merit, trauessauen era barrera montanhuda entà arribar dempús de fòrça ores de viatge. Èren ua barreja de montanhencs e de simples caminants atrèti pera patz fresca der ostiu aranés, que ne gaudien pendent diuèrsi dies, per èster alavetz era dimenjada ua unitat de temps insufisenta, que sonque s'imposarie longtemps dempús.

Mès ath delà deth simple torisme, o ath costat d'eth, se se preferís, a principis deth sègle XX destaquèren figures que demorèren captivades pera Val e que son fòrça responsables dera sua imatge exteriora. Ère eth moment des grani naturalistes que somauen era sua coneishença dera Istòria, dera geografia e dera sociologia, ath pregond amor pera natura, que li dedicuèren ada eth bona part des sues vides e, en fòrça casi, des sues fortunes. Un exemple plan coneishut d'açò l'auem en Juli Soler Santaló, illustrat engenhaire barcelonés, que centrèc bona part dera sua passion enes montanhes d'Aran. En 1906 publicuèc eth sòn libre, basa essenciau de tot çò qu'a estat posteriorament escrit sus era val; acte seguit paguèc era installacion e mantenença dera prumèra estacion meteorologica, e deishèc eth sòn suenh as frairs de La Salle.

Non sonque er atractiu d'Aran siguec en miei físic, tanben pèrsones destacades en d'auti entorns s'immèrgiren ena peculiaritat aranesa. En ua esperlongada activitat entre es ans 1915 e 1920, Ferran Valls Taberner,

eth celèbre jurista e istorian barcelonés, publicuèc es tres volums des sòns *Privilègis e Organizacions des Vals Pirenenques*, en tot èster eth prumèr d'eri (1915) eth que bricalhe eth regim juridic aranés des des sòns aluenhadi inicis. Era Val se convertie en un cridat objècte d'estudi qu'atrège a persones fòrça qualificades que la visitauen, l'exaltauen e que, en quauqui casi, deishèren ua mèrca familhara que hec qu'es sòns descendents se convertissen en fidèus visitants dera val enquia aué. Lo de madeish arribèc, ans mès tard, damb Melquiades Calzado de Castro, qu'aqueric era casa dera Productora en Les entà convertir-la ena sua dusau residéncia, escriuent en era bona part dera sua voluminosa e documentada òbra istorica d'Aran. En efècte, d'aguesta conjuncion entre un torisme culte, que permetec que tanti comprenessen er atractiu tant fisic coma istoric dera val, damb es estudiosi locaux, a sorgit abondia òbra escrita e un gran trabalh divulgador de lo qu'ei aranés. Tanben era cultura a estat e ei un eficaç veïcul entara sua presentacion en exterior. Eth patrimòni romanic, era pròpria istòria que desvelhe, er interès de qui se li apròpe, e era voluntat de conservar un entorn privilegiat an estat bandèra entà fòrça persones. Era dubertura dera Val a comptat tanben damb importants supòrts d'aqueri qu'an acabat estant aranesi per aficion, que, damb un sentiment compartit, an actuat coma element divulgador de verificada eficacitat.

5. UN DOLORÓS PARENTÈSI

Non tot eth sègle XX a estat sinonim de desvolopament e expansion. Per desgràcia, per tragica desgràcia, aquest sègle qu'aurie de portar era modernitat e era elevacion d'ua naua vida, patic de nau era arturada d'ua guèrra civiu, de majors dimensions qu'es vengudes en passat, que s'esperlonguèc pes quasi tres ans que durèc er afrontament, mès era prolongacion, siguec especiaument intensa ena Val, pera entrada des maquis.

Sense massa dificultat, Aran demorèc en zòna republicana desde junhsèga de 1936, encara que calec plànher episòdis violenti e era lamentabla aficion destructiva des anarquistes dera FAI pera crema de bona part des glèises. Totun, es sacerdots, qu'alavetz n'i a auie bastanti, se poderen salvar mercés ara facila gessuda cap a França, a on sigueren plan acuelhudi pes glèises des poblacions proximes. Pitjor sòrt correc er auviatge istoric coma eth retaule de Gausac, era vèrge de Cap Aran e d'outes emblematices òbres. Aquesta tèrra de legendes, assistic per dusau còp ar assag d'acabar damb era vèrge de Mijaran, quan un exaltat de Vielha la lancèc en Garona, coma temps endarrèr ja auien hèt es revolucionaris francesi. En andús casi, era vèrge demorèc en pè entre era aigua e es ròques, sense deishar-se portar peth brave cabau der arriu; mès en cas deth de Vielha siguec vist per un òme que la treiguec dera aigua en tot estrossejar-la a còps entà tornar a lançar es tròci ena aigua. Se compde que, ans dempús, dues hilhes d'aqueth òme passejauen pera ribèra der arriu e, en tot trauessar un pas de troncs, ua d'eres se queiguec ena aigua en madeish punt a on eth sòn pair acabèc damb era figura virginau, e moric estofada. I a qui non dobte que se tractèc d'un castig imposat peth matractament ara tan respectada figura de Mijaran.

En mes d'abriu de 1938 era Val siguec definitivament incorporada ath ja alavetz ample territòri dera Espanha nacionau, chò qu'auèc ua darrèra e desgraciada conseqüència enes emblèmes aranesi. En aquest moment se

hec volar, pes qu'abandonauen es sues posicions, eth santuari de Mijaran, simbèu dera entitat aranesa, coma ja auie passat temps endarrèr quan siguec destruit Castèth Leon, sedença pendent sègles deth poder governamentau ena Val.

En tot eth periòde belic Aran non auec diferent recorrut que fòrça d'audi airaus deth país, mès quan passèc un especiau moment istoric siguec pòqui ans dempús dera finalizacion dera disputa, quan s'organizèc era curiosa e un tant estrafalària gessuda des cridadi maquis, que supausèc era entrada des de França d'uns quate mil òmes, ancians combatents deth partit republican era majoria d'eri, que se junheren a lo qu'auie d'èster era invasion d'Espanha. En 1944 ja se compdaue damb era victòria aliada ena Guèrra Mondiau, çò que dèc ales ad aguesta iniciatiua protagonizada pera cridada Union Nacionau Espanhòla que, en realitat, sonque amagaue ath comunista PCE.

Damb era direccion militar deth Generau Riquelme e era politica dera direccion deth Partit Comunista, Jesús Monzón, s'elucubrèc ua sòrta de dusau torn dera guèrra qu'auie coma prumèr objectiu installar en Vielha eth caplòc republican d'Espanha, entà, des d'ací, reconquistar-la. De hèt, s'aperèc ostentosament "Reconquista d'Espanha" aquera invasion que pequèc, des dera sua prumèra concepcion, d'ua deficiente analisi dera situacion intèrna d'Espanha e d'un ingenú optimisme en çò que tanh ara perspectiva des supòrts internacionaus. Lèu siguec vista era nulla possibilitat d'exit, en tot èster eth pròpri Santiago Carrillo, tanben deth PCE, qui anèc enquia Bossòst entà certificar eth fracàs dera operacion, causa que non siguec acceptada pes mès soniadors, en tot deishar ara sua sòrt a uns maquis, dispersadi peth territòri, que se convertiren en guerrilhèrs de pòc exit, quan non en simples bandolèrs mauviuent eth sòn abandon des de pregonds amagatalhs. Eth Generau Moscardó s'anticipèc a çò qu'en començament encara ère ua operacion militar, entà desmontar-la e convertir-la ena soma desendreçada d'accions, mès o mens individuaus, que sonque artenheren a orrorizar quauqui nuclèus de

pòca entitat, especiaument en Baish Aragon e Levante. De hèt, se pòt dar coma cèrt qu'eth darrèr maqui abatut siguec en 1965.

Era guèrra, ath delà deth sòn dramatic contengut en tanti ordes, comportèc era paralizacion deth procès de dubertura dera Val iniciat damb eth sègle, encara que cau díder qu'enes lòcs que son termièra es guèrras tanben rentabilizen aguesta condicion. Era termièra ei ua valor belica en era madeisha; ei era linha de principi o de fin dera batalha, era contondenta separacion metrica entre guèrra e patz. Açò convertís era zòna de termièra ena mès cercada d'un país barrat. En aquest sens era Val d'Aran, separada deth conflicte pes Pirinèus e dirèctament connectada damb era França en patz, mantenguec era sua relacion damb er exterior, e damb major intensitat se se pòt. Siguec fòrça era gent que passèc tà França, coma tanben d'auta qu'entraue; encara que, segur, en fòrça diuèrses condicions des abituaus. Lo belic demorèc quauquarren diluït peth gran moviment de persones e de bens.

6. ERA PRODUCCION IDROELECTRICA. DUBERTURA ATH TRABALH QUALIFICAT

En tot coïncidir damb er increment dera mineria enes ans vint, comencèc a gestar-se era prumèra activitat industriau dera val, en tot comportar ua dusau ondada d'entrada de naua poblacion, venguda en bona part de diuèrsi punts deth nòrd d'Espanha. Era val tornaue a daurir-se entà acuelher a fòrça naues familhes qu'acabèren ena sua major part en tot èster familhes araneses; fòrça ne seguissen estant aué. Aran, de nau, maugrat eth topic caractèr de montanha, assimilaue sense esfòrç e damb totau capitada ua importanta entrada de naues gents. Damb eth transit de sègle era electricitat arribaue entà èster eth motor essenciau dera economia e revolucionar un pialèr d'aspèctes dera vida des aranesi. Es progressius besonhs de consum enes nuclèus urbans e ena indústria hègen imprescindibla era intensiva explotacion des cabaus des arrius, sustot des sauts, era majoritat des quaus se dauen, naturament, ena montanha. Se hège precis dominar es aigües braves que se produsien en ploges des còtes nautes e es desgèus des sues nhèus. Era Val d'Aran, entornejada dera sua cadea de montanhes de grana nautada mieja, non podie demorar alièna ad aguesta potentia revolucion que supausèc era produccion massiva d'energia electrica.

Era explotacion excellenta des sauts requerie de tecnicas industriaus fòrça exigentes de capitau; ja non se podie seguir damb es obsolèts e petiti generadors, mès que calie seguir eth camin mercat pes païsi mès desvolopadi en bastiment de centraus que requerien d'inversions enòrmes e de longui procèssi d'amortizacion. Entad açò, siguec precisa ua grana iniciatiua mercantila que se concretèc ena aperada Societat Productora de Fòrces Motritztes. Productora, coma popularament tostemp a estat coneishuda, auie estat constituïda en 1917 pes frairs Riu, damb eth supòrt deth mitic empresari de Bilbao, Horacio Echevarrieta - qui cromparie ath sòn exclusiu cargue era libertat des presoèrs espanhòls

deth Rif- e dera Caisha d'Estauvis de Bilbao, entà iniciar era explotacion des sauts en arriu Noguèra Palharesa e dempús ena Val d'Aran.

Emilio Riu, originari de Sòrt e òme de grana influéncia politica e financèra, aportèc ara naua societat es concessions idrauliques qu'auie obtengut enes arrius Flamisell e Garona, en tot destacar en Aran es de Cledes en Les, Bossòst e Pònt de Rei, en tot hèr-se tanben dempús damb es d'Arties e Aiguamòg. Entre concessions e aportacions economicas era societat neishec damb un capitau de 6.400.000 pessetes (26.252 €), chifra arren despreciabla en moment, encara qu'ara òc qu'ac pogue semblar, e curiosament auec era sua prumèra sedença sociala en Bilbao. Damb tot açò, comencèc era titanica òbra de bastir era prumèra des sues centraus, era Centrau de Cledes, que non podèc èster acabada pes especiaus dificultats d'accès e transpòrt enquiar an 1929. Es eveniments posteriors ena istòria espanhòla supausèren ua arturada dempús der esfòrc realizat entad aquera prumèra installacion.

Eth desvolopament economic dera pòstguèrra s'inicièc timidament enes prumèrs ans e era sua traduccion ena Val d'Aran ven referida de forma essenciau ath desplegament deth profitament idroelectric. Siguec aguesta era sua prumèra grana indústria que hec desbrembar era desaparicion per inviable dera mineria, e que passèc a èster dirigida dempús dera guèrra per ua empresa d'enòrma dimension e parièra reputacion, coma siguec era Barcelona Traction Light & Power. Coneishuda coma La Canadiense, per èster aguesta era sua nacionalitat d'origina coma era deth sòn màxim dirigent er engenhaire Pearson; era sua major part de capitau ère d'origina bèlga. En 1941 s'inicièc era sua participacion en capitau dera Productora, en tot arténher en 1947 mès deth ueitanta per cent deth madeish. Era Barcelona Traction, dempús de guanhar era batalha en sector contra era sua rivau Energia Electrica de Catalonha, se convertic quasi en un monopòli dera energia catalana, e ena propietària absoluta dera aranesa.

Era complicada situacion juridica dera Barcelona Traction, qu'impliquèc era falhida dera madeisha en 1948, l'amièc a protagonizar un plaid

descomunau damb multiples embarcaments juridics, economics e politics, que heren rics a diuèrsi avocats e financèrs, damb era dirècta implicacion de diuèrsi païsi, es interèssi des quaus demorauen en quauqua mesura afectadi. Toti aguesti procèssi an passat pes facultats de Dret e an gravat eth nòm de Barcelona Traction coma eth deth plèite per excelléncia, que s'estudiaue tant en dret mercantil coma en internacionau e qu'auèc ua des sues darrères resolucions damb eth veredictè dera Còrt Internacionau de Justícia deth 5 de hereuèr de 1970, peth que se desestimèc era reclamacion de Belgica contra Espanha en refusar era reposicion des interèssi bèlgues greujadi, per èster, en tot cas, Canadà qui podesse auer legitimitat entà reclamar-les, dada era nacionalitat dera societat. Era Val d'Aran, coma en tantes autes escadences, siguec dirèctament afectada per un contenciós internacionau, que supausèc en aguest cas un torn radicauc en sòn desvolopament hidroelectric.

En 1951 Juan March Ordinas, eth financèr malhorquin que s'auie convertit en mèc destacat deth país, acumulèc capitau pròpri e alièn, damb enòrme supòrt bancari, entà constituïr era societat Fòrces Electricques de Catalonha S.A. (FECOSA), eretèra de Riegos y Fuerzas del Ebro, qu'aqueriren en subasta es bens dera Barcelona Traction. Damb ua injeccion des sòs exorbitadi entara epòca, s'inicièren es òbres entath profitament hidroelectric de desparières conques, en tot èster fonamentau eth hilat que se podie alimentar des dera Val d'Aran. Er entusiasme de March hec qu'era Societat Productora de Fòrces Motritzès, societat en propietat de Fecosa, se convertisse en prumèr agent economic dera Val, en tot contunhar damb eth bastiment des centraus a partir dera de Vielha, ja inaugurada en 1947 e deth sòn antecedent de Cledes.

S'inicièc ua rapida carrèra de bastiment de centraus que comencèc damb era dubertura dera Centrau de Benós (1952); a partir der an 1953 s'amièren a tèrme es pròves entara metuda en marcha dera Centrau d'Arties, e se sollicitèc era autorizacion entath Saut de Pònt de Rei. Vierien dempús es sauts de Bossòst, Varradòs, Restanca, deth Joèu e d'audi enquia completar un espès hilat, que siguec acabat damb es tunèls

de connexion des vint-e-nau lacs que vèssen en saut d'Arties, entà culminar damb era d'Aiguamòg en 1965. Se bastic un hilat electric que supausèc ua radica transformacion dera Val en toti es ordes.

Aguest esfòrç financer e d'engenharia comportèc era aparicion d'ua grana quantitat de salariats, damb acceptable nivèu d'ingrèssi, que transformèc era economia e era societat aranesa. Fòrça familhes vengudes de dehòra, amassa damb es aranesi que s'incorporèren ara empresa, sigueren eth fonament d'ua naua societat, renauda de forma plan diferenta d'aquera basada essenciaument ena ramaderia e en petit comèrç. En fòrça des familhes araneses entraue per prumèr còp un onorable salari, melhor qu'es percebudi ena mineria, que se somaue ara economia domestica mantenguda pendent generacions. Bona part dera actuau comunitat aranesa a, en ua o d'auta forma, eth nau aire que transmetec era produccion d'electricitat ena Val.

Er òme, a viatges un solet òme, ei en inici de tota òbra grana; dempús es idèes aquerissen fòrça e le pòden subreviuer. En 1962 morís March, mès çò d'important ja ère hèt; era estrategia electrica de tota era Val ère dessenhada e sonque quedaue apregondir e optimizar eth hilat. Coma hec er engenhaire ilerdenc, Victoriano Muñoz Oms, damb era vesia conca dera Noguera Ribagorçana damb era empresa Enher, creada ara sua imatge e semblança, March e Productora sigueren era via rapida entà amiar Aran ath desenvolopament economic que, a trauès de diuèrsi mieis, s'assolidèc ena Espanha des seishanta. Era residència, encara existenta deuant deth Parador de Vielha, e, sustot, eth Collègi Juan March, daurit damb er impuls dera Fondacion Juan March en 1974, son tanben singulares tralhes dera intensa activitat deth grop ena Val.

En 1986 Productora ei absorbida pera sua proprietària, FECSA, en tot desaparéisher formaument atau ua empresa que, tot e non èster enes sues mans eth capitau, siguec considerada coma pròpria pes aranesi pendent es fòrça decènnis en qu'estenec eth sòn trabalh protector. Productora formèc fòrça des actuaus familhes araneses, siguec ua ajuda permanenta entà un pialèr de besonhs e activitats des sòn treballadors e entàs aranesi en generau. Jose Maria Llinás Gualdo, pendent fòrça ans

eth responsable dera Productora damb grana influéncia ena Val, dificilament negaue er auxili dera empresa a qui n'auesse de besonh; personifiquèc era union entre territòri e empresa, tan pròpria des companhies electricques dera epòca, vinculades ath terren coma cap auta, damb qualificadi quadres tecnicos e damb bona atencion sociau.

7. INICIS DER ESQUÍ

Er esquí, concebut coma un rudimentari miei de transport sus un parelh de taules de husta, auie timidi antecedents en sègle XIX, tant ena Val coma en fòrça d'auti lòcs de montanha; mès siguec er an 1919 a on pòt plaçar-se era veritabla entrada der esquí coma activitat esportiva. Era arribada, tanti còps escrita e vantada, de tres esquiaires deth Centre Excursionista de Catalonha (CEC), patrocinadi pera Mancomunitat de Catalonha, presidida per Puig e Cadafalch, damb er impuls der avocat de Vielha, José Maria Espanha, qu'en aqueth moment ère Conselhèr d'aguesta institucion, ei considerada coma er efectiu començament de ço que damb eth temps supausarie era major transformacion dera vida aranesa e era consolidacion deth procès de dubertura iniciada damb eth sègle. Damb ua organizacion detalhada, s'articulèc ua expedicion damb era finalitat que pendent eth mes de març d'aqueth an s'amièsse a tèrme un programa de promocion der esquí en Aran. Des dera Mancomunitat, mès que mès peth conselhèr Espanha, se comencèc a contactar es ajuntaments aranesi entà qu'arrecebessen as expedicionaris damb er abondiu materiau cargat en tartana, que demorarie en mans municipaus ath servici des aranesi que s'inicièssen en esquí. Dempús deth long viatge, comencèc era sua marcha aranesa des deth Pòrt dera Bonaigua, en tot descèner enquia Salardú, en tot esquiar quan ère possible o en tot caminar quan es condicions deth terren non permetien ua auta causa. Portauen es equipes d'esquí, cargades alavetz a esquies des mules, coma se de lenha se tractèsse, destinadi a promòir er espòrt que començaue a introdusir-se en país, molti ans dempús dera sua consolidacion enes Aups. Era curiositat des mès joeni o des mès ardits non se hec demorar e, immediatament, molti aranesi comencèren a cauçar-se es taules que portauen aguesti esforçadi precursors.

Pau Badia, Josep María Soler e Lluís Estasen an passat ara istòria coma es peculiars reis mags que, prumèr en Salardú e Arties e dempús en Vielha e Betren, organizèren es demostracions e classes entàs prumèrs voluntaris, que portèren era illusion per esquí a Aran, que ja jamès se perderie. En

cada un des pòbles èren demoradi per un bon grop de vesins que no dobtauen en sajar de mantier-se en pè sus aqueres hustes que les estacauen as pès coma podien. Era notícia corrie pera val conforme es demostradors baishauen des dera sua entrada pera Bonaigua. Pendent ua vintea de dies intensi sigueren capaci de transméter era sua passion pera montanha, sentuda sus es taules en tot deishar ua mèrca de mès d'un centenat d'iniciadi en esquí, seme dera naua Val d'Aran que, decènnis dempús, mostrarie ath mon eth sòn potenciau en aguest terren. Era aventura siguec intelligentament dessenhada, mès auec quauquarren de magica se pensam en aquera aparicion pera Bonaigua dera estonanta caravana que, dempús deth sòn pas pera val, esguitlant-se damb es sues taules pes prats, seguidi per arderosi aranesi que descorbien un mon nau, se n'anèren pera Artiga de Lin, entà trauessar damb es sòns esquís er impossible Pòrt dera Picada, de quasi dus mil cinc cents mètres de nautada, e quèir sus Benasc, en tot deishar un regatge que ja non s'esborrarie deth cèu aranés.

Pòc dempús dera coneishuda expedicion, alertadi pera abundància e qualitat dera nhèu enes entorns dera Bonaigua e Salardú, comencèren a arribar esquiaires de Madrid, coma es dera Societat Peñalara, de Sabadell, Barcelona e d'auti lòcs. Josep Maria Guilera e er industriau textil Dubler sigueren especiaument actius en amiar mès gent e materiau d'esquí enquiara val, fòrça còps, en tot meter en aguesta empresa es sòns pròpris mejans, moiguiddi peth sòn entusiasme per esquí e per Aran. Era barreja d'esquiaires, montanhards e descorbidors que toti compartien un shinhau hègen dera val ua espècia de scenari de pellicula d'aventures. Ja des des ans trenta er esquí se podie considerar coma ua activitat pròpria d'Aran, en tot compdar ja damb es prumèrs casi de familhes qu'arribauen pera sua causa. Es mèstres Francesc Palacin e Celia Artiga artenheren a èster destinadi en Arties, a on meterien ath servici des mès joeni eth sòn gran nivèu d'esquí aquerit en La Molina e en Núria. Es prumèrs autobusi pleï d'esquiaires arribauen ara Bonaigua en 1935. Es militars, enes quaus es sues companhies d'esquiaires molti aranesi passèren era guèrra,

escuelheren Aran entàs sues practiques e s'acabèren establint damb ua casèrna pròpria en Vielha en 1964, en tot installar era Companhia d'Esquiaires e Escalaires de Vielha que demorèc enquiath 2000. Era naua e grana dubertura dera Val d'Aran ère iniciada damb ua fòrça imparabla.

En Naut Aran, Manuel Moga, de Bagergue, que ja arrecebec era expedicion de 1919, amassa damb Bartomèu Paba e diuèrsi d'auti, siguec des prumèrs que se hec damb es sues pròpies taules, a semblança des dades pera Mancomunitat, conforme aguestes s'anauen deteriorant. Entà dar-les forma corba, abraçauè ath tronc d'un arbe pendent eth temps de besonh, e damb eres comencèc a esguitlar-se pes penents qu'entornegen Salardú. Hilhs e arrehilhs d'aguest personatge an estat dempús grani esquiaires dera Val, coma a passat damb bona part des descendents des prumèrs que provèren de mantier-se en pè sus aqueres prumères taules. Pendent ans er esquí demorèc relacionat a ua activitat un tant alhocada, practicada per esforçadi aficionadi que les calie pujar prèviament es còstes dera Val damb es taules de pesada husta ara espatla e banhant-se es pès a trauès des rudimentàries bòtes de pèth que cauçauen. Arténher a virar damb aqueri longui taulons, de fòrça major nautada qu'er esquiare, requerie tanta fòrça coma tecnica. Mès mercés ad aguest esfòrc des prumèrs convençudi, ja enes ans quaranta i auie un nuclèu de gent fòrça joena que podien èster consideradi coma esquiaires e que participèren en prumèr Campionat d'Esquí dera Val d'Aran en 1948. Pablo Bravo, Ribèra, Mombiedro, es frairs Moga e es Ubeira èren quauqui uns des aranesi mès destacadi en esquí e que compdèren damb quauqua petita ajuda der espòrt oficiau deth moment, çò que les permetec gèsser dera val e esquiar en La Molina, Núria e ena sèrra madrilenca. Eth mèstre de Bagergue, Josep María Espanha Jaquet, s'aucupaue de possar eth sòn entrenament ena val. Tanben en Baish Aran apareishien es prumèrs esquiaires, coma Aurelio Barés, de Les, que se beneficiuè dera sua proximitat damb era estacion francesa de Banhères de Luishon. Tanben en Vielha es Caubet, Tous e d'auti pòqui se lancèren. Comencèren a arribar tanben esquiaires francesi, auantpassats des que ne destacarien dempús coma eth doctor

Arlaud e eth tanben doctor Manaud, odontològ de Sant Joan de Verges (Saint-Girons, en francés) qu'aué da nòm ara celèbra pista d'esquí.

Eth barcelonés Juan Bultó Blajot siguec eth president dera Federacion (FEDI), succedit dempús per Jordana, en aguesti ans que se possèc era preséncia aranesa enes equipes nacionaus, jos era estricta direccion der entrenador austriac Walter Foeger, qui introdusic ací era ja depurada tecnica deth sòn país entre es qu'esquiauven enquia alavetz guidadi mès per sua fòrça e intuicion. Ja en an 1952, seleccionèc aguest ath nuclèu dur aranés, representat per Ribèra, Mombiedro e Bravo, entàs competicions diuèrses e entàs Olimpiades de Norvègia. Atau s'amassèren, entre d'auti, damb er andorran Viladomat, damb Luis Arias e damb Poll Puig, que dempús darie nòm ara sua pròpria mèrca d'esquís. Tanben ac heren mès tard damb es prumères figures mondias, coma Jean Claude Killy, que tan bona relacion mantenguec damb Felipe Moga. Es aranesi s'introdusien atau en còr der esquí espanhòu e europèu, ath madeish temps que s'intensificaue era venguda ena Val des esquiaires practicament professionaus que ja començauven a existir. Er esquí daurie ua naua via de dubertura dera Val entar exterior qu'anaue a èster dera maxima transcendéncia. En aguesti inicis, ja auèc lòc era participacion de Ribèra e de José Moga enes Olimpiades de Cortina d'Ampezzo, en 1956, damb eth merit qu'auie, en aqueth moment, viatjar des dera Val enquiath sofisticat cornèr des Dolomites. Non tardèren en aparéisher tanben destacades esquiaires araneses, coma Lourdes Liesa e Loles Abadia, antecedentes d'ua longa seria que seguirien es fraies Moga o es Llinás, en tot èster ua d'aguestes darrères, Tere, era prumèra aranesa participaira en un Campionat deth Mon, en an 1974. Mès non èren sonque es araneses d'origina es que placèren er esquí femenin en un fòrça naut nivèu: ath costat d'aguestes s'a tostemp comptat damb era estreta colaboracion d'araneses d'adopcion, entre es que destaque era figura de Montse Corominas, hemna de Quim Bofill, eth president pendent ans dera Federacion Catalana qu'artenherie a contunhar esquiant damb mès de nauanta ans.

Tanben Productora dèc supòrt decididament ar esquí, coma a d'outes activitats, damb era creacion en 1958 dera Agropacion Recreativa de Trabalhadors de Productora de Fòrces Motritztes. Dempús d'aguest long nòm ère importanta era iniciativa de quauqu'uns recentament entradi ena plantilha dera empresa, coma Rafaèl Mombiedro o Aquilino Ubeira, qu'artenheren atau a ajudar enes desplaçaments des aranesi entàs competicions e era organizacion d'aguestes ena Val. Er esquí assolidaue eth sòn aspècte institucionau gràcies ara empara federatiua, es organizacions oficiaus d'espòrt, es ajuntaments e era companhia electrica qu'ena Val arribèc a èster considerada tanben coma un autentic organ oficiau. Es quasi cinquanta ans que durèc er esquí aranés abans des estacions, visti ara damb perspectiva, sigueren revestidi dera illusion e er atractiu qu'an es causes en sòn inici; poderie, aué, èster considerada coma era epòca romantica. Sigueren tempsi durs, mès jamès dequeigues era aficion e eth contagiós entusiasme que saberen transméter es autentics precursors tà qu'era nhèu, abans considerada ua dificultat, passèsse a èster era protagonista deth gran cambiament aranés. Eri sigueren, sense dobte, es prumèrs responsables dera auta grana dubertura dera Val en sègle XX, periòde qu'a experimentat ua transformacion tan impensabla enes sòns començaments coma assolidada ena fin.

8. NÈISH ERA ESTACION. ETH SÒNI DE VAQUÈIRA MOBILIZE ARAN

Era fòrça que prenie er esquí ena Val hège dificil de mantier enes sues condicions originaus, sense compdar damb ua autentica estacion d'esquí damb remontadors, coma des de hège pro temps auien enes Aups, en pròpri Pirinèu francés e, des de hège mens ans, en Espanha. Es aranesi, que ja compdauen damb grani esquiaires dotadi d'ua cèrta organizacion, non podien contunhar de recórrer es estacions espanhòles e europèes arthenhent exits constantament, ath temps qu'en Aran contunhauen damb es esquís ena espatla. Açò impulsèc era valenta decision de Josep Maria Guilera entà installar eth prumèr remontador ena Val, que non siguec en Vaquèira: "Er Ombrèr" ère eth nòm dera doça hauda dera montanha plaçada deuant de Salardú, dessús de çò que dempús serie eth Gòlf, lòc preferit per fòrça des esquiaires e que compdaue damb er auantatge der immediat accés des deth pòble. Agustè siguec eth lòc a on Guilera, damb mejans tecnicos de dobtosa fiabilitat, possèc era installacion d'un remontador que permetec pujar as esquiaires sus era inclinada prada a on era ombra protegida era nhèu. Era inauguracion, er iuèrn de 1959, anèc acompanhada d'un accident: un contacte d'ua des pèrches damb eth cable electric produsic prumèr ua violenta shagata e dempús ua espècia de petiti huecs artificiaus, qu'aparatosament concludic damb er eveniment. Er an següent, 1960, s'assolidèc era idèa d'ua veritabla estacion d'esquí, çò qu'amièc a Sixto Mayayo, baile de Salardú, e ath secretari, Pepe Liesa, acompanhadi der alavetz Governador Civiu de Lhèida, eth fòrça predisposat Serrano Montalvo, a amassar-se en Navacerrada damb Luis Arias, eth sòn frair Miguel, baile de Cercedilla, Roberto Cuñat, engenhaire expèrt en remontadors e cunhat d'aguesti, e damb Jorge Jordana, president de Transpòrts deth Guadarrama e que venguie d'èster escuelhut president dera Federacion Espanhòla d'Esquí. En aguesta celèbra reünion se pòt plaçar eth moment e lòc der inici de çò qu'anaue a èster era major dubertura dera Val d'Aran. S'iniciaue era estreta collaboracion des aranesi convençudi deth potenciau dera sua tèrra damb qu'èren cridadi a junher-se, damb mejans e bagatge, a ua aventura. Eth

grop d'esquiaires, que s'amassauen es dimenjades ath torn dera Venta Arias de Navacerrada e dera familia des sòns proprietaris, amassauen es coneishences tecniques, era experiéncia e era influéncia qu'auien de besonh es aranesi entà hèr realitat eth sòn desirat projècte. Tanben un catalan alavetz resident en Madrid, gran aficionat ar esquí e que ja destacaue en mon des assegurances ère restacat ath grop: Jesús Serra Santamans, serie damb eth temps era pèça clau entà que tot er engranatge perdurèsse.

Eth joen avocat Jordana non ère desconeshut en tèrres ilerdenques. Pera sua relacion damb quauqu'un des destacadi regants acabaue de començar era sua intervencion professionau en un ahèr d'enòrma transcendéncia ena província: era reversion deth Canau d'Urgelh as usatgèrs, complèxe ahèr plantejat pera caducitat dera propietat privada deth canau, bastit pera iniciatiua dera familia Girona, peth que se pretenie qu'un des mès grani canaus deth país, en lòc de qu'anèsse a mans der Estat, beneficièsse as regants. Dempús d'ans de luta juridica, er exit siguec totau, gràcies tanben ath brillant jutjament juridic de Landelino Lavilla que junhie ara sua condicion d'ilerdenc era de Letrat deth Conselh d'Estat. Entà Jordana, donques, non venguec de nau era relacion damb era zòna e, amassa damb Luis Arias, non dobtèc en préner era iniciatiua entà veir sus eth terren çò qu'es arderosi aranesi les compdauen sus es excelléncias d'aquera Val, amagat molti quilomètres ath nòrd dera fertila plana der Urgelh que començaue a conéisher. Eth viatge de Madrid ara Val en aqueth moment, an 1961, auie era sua envergadura. Es contunhs viatges de Jorge Jordana ja non pararien pendent era rèsta dera sua vida.

Es dues prumères conclusions deth viatge, plan aconselhades per Luis Arias e per Cuñat, sigueren qu'er emplaçament ideau auie d'èster ena montanha que coronaue eth Tuc de Vaquèira e qu'era iniciatiua auie d'èster fundamentaument aranesa. Damb er impuls e eth dessenh legau de Jordana se constituïc en 1962, ne un an dempús dera sua prumèra visita, era societat Telecables dera Val d'Aran S. L. (TEVASA), a on

artenhec amassar un petit capitau (1.513.000 pessetes, ei díder 63.000 èuros) soscrit entre moltes familhes araneses e ajuntaments dera val, qu'aportèren quasi era mitat deth capitau, e quauqui auti sòcis de dehòra. Aran, damb es ajustadi mejans dera època, se mobilizèc damb eth prumèr esfòrç economic, mès artenhec quauquarren mès important: hèr sénter coma pròpria era estacion en que començaue.

Damb cinc centes mil pessetes (tres mil èuros) qu'aportèc era Delegacion Nacionau d'Espòrts e çò d'amassat entre eth centeat d'accionaris, Jordana armèc, damb fòrça paciència e damb eth bon critèri que lo caracterizauè, aquera prumèra estructura societària, e artenhec eth supòrt oficiau ath projècte, mès administratiu qu'economic. Es sòns mès que boni contactes damb era administracion e eth prestigi personau e familhau qu'aportaue sigueren era clau entà daurir quauques pòrtes qu'aurie costat fòrça mès traspasar des d'aquera val encara aluenhada en fòrça aspèctes. Es formes d'aueth gran senhor, d'aspècte seriós, quasi grèu, mès que suavizauè damb grana simpatia e bon aspècte, vestic era presidéncia dera societad, en tot acompanyar-le es aranesi Antònio Espanha, coma vicepresident, e Pablo Bravo, coma secretari, damb era decidida direccion de Luis Arias. Jorde Jordana mantenguec era presidéncia dera societad des dera sua constitucion enquiar an 1999, quan moric e siguec substituït per Juan Luis Heredero, un aute magnific exemple d'aranés per vocacion e aficion. Des d'alavetz, repausen es sues rèstes en cementèri de Salardú, mès, açò òc, coma exprèssament demanèc, en ua hòssa encarada justament cap a Vaquèira des d'a on pòt veder-se part dera estacion. Aqueth arderós der esquí, qu'arribèc ena Val quate decènnis abans, volec demorar entà tostemp en tot contemplar es arribentes montanhes en que depausèc tanta extraordinària fe.

Tot aquest camin, que fòrça persones vedien utopic, conducic fin finau a qu'eth 6 de deseme de 1964 se procedisse ara inauguracion oficiau dera Telesèra I de Baqueira, peth que s'artenhie era còta 1800. Dera sua installacion s'aucupèc er engenhaire originari de Lhavorsí, Francisco

Segalà, dempús seguit per Abel Gibert. Aquíu ère tota aquera grana familha d'arderosi aranesi e forastèrs formada ath torn deth projècte, acompanhada pes autoritats provinciaus, federatiues e per qui damb es ans serie era grana figura der espòrt olimpic, Juan Antonio Samaranch. S'organizèc entara escadença un eslàlom informau, a on enes imatges grafiques pòt veder-se era grana alegria des ja consumats esquiaires aranesi, esguiltant-se damb longues taules de husta pes sues estimades penents de Vaquèira, dempús, açò òc, d'estauviar-se per prumèr còp era prealabla e esforçada pujada a pè. Era proverbiau sòrt de Baqueira damb era nhèu ja se hec a notar ena escasença: tres dies abans non i auie un dit de nhèu ena montanha; enes dus dies anteriors queiguec mèts d'un mètre e miei de nhèu, qu'acompanhèc eth dia esplendid dera inauguracion.

En aguest moment era societat ja auie artenhut un capitau de vint milions de pessetes (120.000 €), que permetec qu'ena sason següenta s'artenhese a daurir eth dusau telesèra enquiara còta 2200, e atau seguic un desvolopament moderat dera estacion enquia que s'arribèc ar esgotament deth capitau. En 1967 era situacion ère d'enòrma dificultat, mèts era qualitat e entestament des iniciadors se mantiege. A Jorge Jordana li calec abordar, coma ja hège damb es prumèrs rèptes dera peripècia dera estacion, aguest delicat moment en qu'ère precis arténher un important capitau que permetesse era totau aucupacion des zònes esquiablaes dera montanha. Dempús d'un refusat assag d'entrada de capitau francés, Jesús Serra Santamans, ja accionari dera societat e bon amic de Jordana, siguec capaç d'aportar era solucion qu'amiarie a Baqueira des deth sòn modèst inici a ua destinacion alavetz inconcebible.

Serra, hilh d'un coneishut agent d'assegurances de Manresa, auie desplegat eth sòn pròpri vòl en crompar damb quauqui sòcis era asseguradora Occidente, çò que l'amièc entà Madrid entà dirigir-la des d'aquíu pendent quauqui ans. Dotat d'ua intelligéncia e vision entath negòci bric normau, artenhèc hèr-se tanben damb eth contròtle dera anciana asseguradora La Catalana, que siguec fondada pera familha Delás

e quauqui d'auti patricis barcelonesi. Atau, enes ans seishanta, s'assolidèc eth grop Catalana Occidente d'assegurances, eth quau poderie afrontar, segontes assegurèc eth sòn prumèr executiu a Jordana, non sonque era aportacion de capitau qu'aguest li demanaue, mès dotar-la de recorsi fòrça majors entara expansion dera estacion. Açò serie possible se se podie dar cabuda, laguens des recorsi qu'era asseguradora auie de mantier coma garantia dera sua activitat, ara inversion en aqueth moment de besonh. Era insisténcia de Jorge Jordana e eth sòn precís estudi juridic artenheren a meter en moviment a Manuel Fraga, alavetz ministre de Torisme, qui conseguic deth ministre d'Isènda era resolucion oportuna, en tot dotar-la, açò òc, de totes es garanties que tant eth grop assegurador coma era sua maxima direccion prestèren. Jesús Serra complic, coma totemp hec, damb era sua paraula e non demorèc damb era aportacion des hons sollicitadi, mès qu'aportèc es suficients entà contunhar, damb relativa tranquilitat, damb era installacion de remontadors e eth desenvolopament immobiliari que garantisse era subviuença dera estacion. Eth Plan d'organizacion urbana deth Nuclèu I de Baqueira, aprovat per Decrèt de 19 de deseme de 1969, supausèc era definitiva obtencion deth reng de Centre d'Interès Toristic Nacionau, qualificacion legau alavetz de besonh entà amiar a tèrme era totau accion en airau. Ací, just ací, nèish era naua etapa dera societad, emparada ena grana solvéncia deth grop assegurador. Tevasa ère sauvada. Eth capitau sociu, ath torn des tres quataus parts demoraue constituït en un solid blòc, basa dera estabilitat societària e des futures inversions, ath torn dera asseguradora e per Jesús Serra, qu'iniciaue tanben era sua inversion a títol individuau e familhau, era de quauqu'uns des conselhèrs dera madeisha e era significativa participacion dera Caixa. En 1975 es sues accions passen a èster valors de cotizacion qualificada ena Borsa de Barcelona, en tot cambiar eth sòn nòm peth de Baqueira Beret S. A., era sua actuau denominacion, societad qu'anaue a èster era propietària deth major airau esquiable d'Espanha.

Er inagotable entusiasme de Jesús Serra, ben acompanhat peth bon emplec dera sua simpatia, a estat eth motor que, sense cap estridéncia , a

mantengut eth ritme sense pausa d'aguesta istòria. Quan siguec eth moment, hec qu'er alavetz director d'inversions deth grop, Javier Villavechia de Delás, estudièsse era situacion sus eth terren, e coma bon esquiaine que tanben ère, comprenec plan çò qu'aquiu podie acabar succedint. Olaizola, conselhèr dera societat en nòm deth Banc de Crèdit Industriau, alavetz implicat ena prumèra inversion, non metec objeccion financèra. Jesús Serra correc damb era rèsta: convencec ath sòn conselh d'administracion entà ua inversion tan aluenhada deth sòn negòci e vencec totes es dificultats que s'interpausauen en camin. Ar esperdigalhat e visionari empresari era idèa de Baqueira le convencec, mès, sustot, a Jesús Serra esportista, amant dera vida, òme damb peculiar e arreconeishuda umor, aquerò le divertic.

Atau, era vintea de quilomètres de pistes seguic aumentant constantament enquia superar es mès de cent seishanta actuaus, sense que semble que vage a detier-se eth creishement. Aqueth prumèr telesèra que remontaue cinc centes persones ara ora, ère er embut que bloquejaue ara estacion per èster era soleta via d'entrada ara madeisha. Dempús, an per an, se meterien en pè es auti remontadors que completauen eth prumèr airau dera estacion. Era dubertura de Beret en an 1982 e era dera zòna de Bonaigua en 1994 an estat es essenciaus hites dera conversion dera estacion, ja iniciaument plan dessenhada, entà acabar podent dar entrada a mès d'un milion d'esquiaines en ua sason, a trauès de sèt diuèrsi accèssi ena zòna esquiabla.

Era nhèu a estat amigada ací coma en pòqui lòcs. Des dera epòca iniciiau ena que Luis Arias siguec eth director, des deth sòn Navacerrada, en tot seguir damb es des sòns successors Miguel Arias e Aureli Bisbe, era nhèu, peth dessús de quinsevolha auta consideracion a estat era prioritat dera empresa. Arias ère un òme dera nhèu e dedicat ada era en còs e anma. Dempús d'auer neishut e viscut ena sèrra esquiabla de Madrid, èster vint-e-sies còps campion d'Espanha e olimpic en tres escadences, seguic era sua vida liurada ara promocion e direccion d'estacions, per çò que non i auie melhor eleccion entath rèpte illusionant que significau Baqueira.

Luis Arias ja coneishie plan as esquiaires aranesi, qu'enes ans prealables ara dubertura dera estacion coïncidie damb eri enes campionats en Espanha e en estrangèr, olimpiades incluides. Era prèvia connexion entre eri siguec entà que, enes prumèrs e fòrça malaisidi ans dera estacion, se metessen es bases der exit que non tardarie en arribar. Era sua mòrt en tragic accident d'elicoptèr ena val navarra de Belagua, en 1970, quan sonque compdaue damb trenta sèt ans, non empedic qu'era sua tralha demorèsse ena gestion de Baqueira enes successius ans. De hèt, eth sòn nebot, Miguel Arias, le succedic ena direccion pendent ua productiva e longa desena d'ans que, damb Jose Maria Serra ath deuant dera empresa e damb aquera prumèra equipa tecnica iniciau, saberen transmèter era sua estima e experiéncia damb era nhèu qu'aué perdure.

Aué, dus telesères amien es nòms de Jorge Jordana e de Jesús Serra, en tot formar un coriós aumenatge as dus òmes que saberen comprendre-se e, sustot, saberen comprèner eth rèpte qu'eri madeishi s'auien imposat. Luis Arias a estat, pendent ans, eth nòm dera pista mès emblematica. Es hilhs de Serra, José María, prumèr, e Jesús, dempús e pendent mès ans, an estat qui, damb era extrèma discrecion e bon hèr qu'an caracterizat ara familia, an amiat es destins dera societat damb demostrat exit. En andús coïncidie eth naut nivèu coma esquiaires damb ua vision dera empresa que les siguec eficaçament transmetuda peth sòn pair.

En definitiva, der acòrd entre es aranesi que saberen comprèner era importància de tot aquerò entath futur dera sua tèrra, e eth pialèr de persones de delà damb un cèrt esperit aventurèr, mès plan cimentat enes sues experiéncias vitaus e professionaus, sorgic aguesta istòria d'exit. Es aranesi un còp mès, saberen integrar-se en ua iniciatiua que requerie deth sòn entestament e dera sua fòrça; saberen comprendre-se, coma tostemp, en una perfècta aliança a on non ère lò important d'a on ère cada un, mès lo qu'ère disposat a hèr.

9. ERA OSTALARIA. UN AUTE ATRACTIU DE BESONH

Parallèlament, era Val a estat scenari d'ua imparabla transformacion deth torisme, en fòrça bona mesura, mès non sonque, restacat ara nhèu. Fòrça ans abans ja existie ua clara vocacion ostalèra. Eth baish Aran pera sua dirècta relacion damb França, Vielha pera sua capitalitat e Salardú e Naut Aran ja auien ena prumèra part deth sègle XX quauqui establiments ostalèrs familhaus. Mès siguec tàs ans seishanta quan se meteren es fondaments d'ua ostalaria mès restacada ara nhèu, qu'a arribat as mès nauti nivèus. Ans abans de que se pensèsse en Baqueira, ja siguec estudiat premonitòriament eth bastiment d'un Parador Nacionau en Vielha, en basa ara prumèra idèa deth Marqués de Santa María deth Villar que, coma gran fotograf qu'ère, arribèc ena Val atrèt pes paisatges que tan plan sabec captar. Era perspectiva que descorbic des de dessús de Vielha hec que prepausèsse eth bastiment deth Parador en sòn emplaçament actuau. Era sua notabla influéncia en sector, coma demòstre eth hèt que li siguesse aufrida era prefectura deth Servici Nacionau de Torisme, hec qu'aquera idèa non queiguesse en desbrembe e que siguesse possada per Ajuntament de Vielha, que ja en an 1956 aufric eth terren de besonh e auec dempús en José Calbetó Barra, baile pendent quasi dus decènnis, un perseverant impulsor. Es òbres sigueren finalizadas en junhsèga de 1966, quan Manuel Fraga anèc ara sua inauguracion coma ministre de Torisme, en tot profitar eth viatge entà préner simbolica possession dera Tor de Portolá, en Arties, èish deth Parador que se dauririe un an dempús. Aquesta tor, encara en pè, ère eth simbèu dera poderosa familha dera que provenguie Gaspar de Portolá, eth prumèr Governador de Califòrnia, e siguec er argument sus eth quau se podec justificar eth bastiment d'un nau parador tan pròp der aute.

Eth Parador de Vielha, oportunament daurit ena tresau sason de Baqueira, siguec era magnifica entrada entath iniciau torisme de nhèu que s'identifiquèc plenament damb era Val. Fòrça d'aguesti clients sigueren plan lèu propietaris des prumères cases pensades entath

torisme ena Val, e bon nombre des sòns descendents seguissen ací restacadi. Siguec er inici d'ua forma fòrça mès intensa de víuer era val; familhes, sustot de Barcelona e de Madrid, comencèren a gaudir dera nhèu e dera enòrma mansion de pèira, damb es sues celèbres rotondes penjades sus Vielha e era Val, que sigueren eth punt d'amassada tàs velhades d'aqueri prumèrs esquiaires abituaus. Evidentament, peth sòn elevat còst, merquèc eth Parador ua cèrta etiqueta d'elitisme que non a deishat d'acompanhar era val entà constituir-se ena estacion pirenenca de referéncia.

Era nhèu, factor clau dera erosa istòria deth sègle XX aranés, a agut era sua grana aliada ena indústria ostalèra, que s'inicièc a principis de sègle damb aquera mieja dotzena d'establiments familhaus, qu'auie arribat quan se dauric Baqueira ath milèr de places hotelères, e acabèc eth sègle damb un gran hilat de mès de ueit mil places desplegadas per toti es cornèrs dera Val. Ath torn des pistes, es hotèls modèrns, damb ua nauta capacitat e nivèu, sòlen èster en mans de cadees, encara qu'era empresa proprietària dera estacion contunhe de mantier er hotèl Montarto, e era familia Solá er emblematic Val de Ruda. Es hotèls familhaus se tròben per toti es pòbles dera val e seguissen majoritàriament regentadi pes aranesi que, en quauqui casi, les an mantengudi damb gran atencion pendent fòrça ans. Ací son entà demostrà'c er hotèl Aran en Vielha o eth Lacreu de Salardú, que ja son es degans. En tot arreconéisher eth desenvolopament dera indústria hotelèra en sintonia damb es besonhs imposadi per esquí, se hè ara precis arténher qu'es hotèls neishudi ara empara dera nhèu non se convertisquen en ciment mòrt quan aguesta desapareish.

Era gastronomia aranesa, e atau coma arribèc damb es hotèls, a passat d'èster ua petita prolongacion dera codina familhau, ena prumèra part deth sègle, a ua indústria damb fisonomia pròpria, estenuda en innombrables establiments per tota era val, e damb ua reconeishença fòrça ampla. En Baish Aran se dauriren es prumèrs restaurants, fòrça

apreciadi pes francesi e que contunhen de compdar damb era sua fidèla assisténcia. Vielha e eth sòn entorn an protagonizat un desvolopament gastronomic en proporcion ara capitalitat qu'a vengut refortilhat. Arties, era mès atractiua explosion deth sector, qu'auèc ena celèbra Casa Irene eth sòn mès arreconeishut e sofisticat simbèu, quasi en solitari, entà èster ara fin deth sègle ua localitat que, damb uns pòqui centenats d'abitants, compde damb mès de vint-e-cinc restaurants dera mès variada aufèrta e damb famosi locaus nocturns, coma Era Lua que metec en orbita eth popular madrilenç Rafa Lerma. Ena madeisha estacion ath pòc temps de daurir-se, eth fòrça celèbre José Espanha e era sua hemna Clodie se lancèren damb un petit bar refugi de husta, jos eth prumèr telesèra, qu'ère era estela deth rebrembat plat Baqueira, damb ueus estrelhats, truhes, langoïssa e *bacon*, que dempús contunhèc de servir-se en celèbre Esquirò, locau qu'aurie ua intensa e longa vida mantenguda per Manel Gil, qui siguec prumèr encargat e dempús propietari, dempús de daurir es España Ticolet.

Era òlha aranesa, plat popular e tradicionau, siguec era prumèra ambaishadora d'aguesta gastronomia qu'a estat factor decisiu ena configuracion dera aufèrta toristica. Es prumères òlhes, elaborades damb fòrça ores e estima en casa Turnay d'Escunhau, dempús en Eth Restillé de Garòs, per Maria o Carmela en Unha e en tanti d'auti lòcs sigueren, sense dobte, eth tir de gessuda dera brilhanta carrèra dera gastronomia aranesa. Pendent ans, era restauracion siguec sonque en mans des aranesi, principaument des prumèrs monitors que titolauen ua bona part des restaurants concurrudi: Es Rufaste en Salardú e Gessa, Ubeira en Casarilh, Gustavo en Vielha, Estévez en Vilac e quauqui d'auti, formèren era rota gastronomic d'obligat seguiment de toti es esquiaires, entà qui eth sopar, especiaument eth sopar, a estat ua activitat de prumèr orde. Aué era restauracion s'a ampliat d'acòrd damb tot lo demès e a supausat tanben era incorporacion de gent venguda des diuèrsi lòcs. Pòt èster un destacat exemple er establiment d'Arties, propietat de Roger, feliçament establhit ena Val des de qu'era vida se compliquèc ena sua Zimbawe natau.

Era ostalaria è devengut ua indústria potentá, mès a estat, sustot, un aute des grani motors ena transformacion dera Val. Es bòrdes de fòrça cases, abans aucupades peth bestiar, an passat a èster caudi restaurants de mòda; es pòqui e ancians ostaus an deishat pas a un hilat de modèrns hotèls, paradors e aubèrges ruraus que, ne en mesura ne qualitat, an rivau en torisme espanhòu de montanha. Non sonque a supausat eth miei entà acuelher as cents de milèrs de clients, mès qu'ena gestion e enquia ena propietat des establiments s'a dat entrada a fòrça gent incorporada, damb era abituau facilitat, ara vida aranesa.

10. ERA TUCA. MIJARAN CERQUE ETH SÒN ESPACI

Era cuarta, mès ja exitosa, experiéncia de Baqueira en Naut Aran hec tanben que fòrça lèu sorgisse era iniciatiua liderada per un petit grop de Vielha, dempús amparada per un inversor francés, d'instalar ua auta estacion d'esquí enes entorns deth caplòc aranés, çò que se materializèc damb era dubertura dera Tuca en an 1974. Era montanha de Tuca, en tèrme de Betren, acuelhec quauqui ans ues simpatiques pistes d'esquí, de mendre extension qu'era sua vesia, mès que compdauen tanben damb ues esplendides vistes sus era Val qu'en bric desmereishien es dera sua fraia major. Auie er auantatge, ath delà, deth facil accès des de Vielha, çò que permetec que siguesse utilizada comòdament pes collectius coma eth dera casèrna militarà o eth tanben vesin collègi Juan March, daurit tres ans abans. Era Tuca hec un bon servici e podie auer estat clau entà equilibrar era Val, entà repartir era pression que receberie eth Naut Aran, mès diuèrsi problèms economics e, sustot, de caràcter mercantiu heren qu'es dus telesères e sèt remontadors damb que compdaue era estacion se parèssen definitivament dempús de quinze ans de malaisit foncionament.

Des d'alavetz, era redubertura a estat ua recorrenta aspiracion que, malastrosament, non a passat deth mon des sònis. Er Ajuntament de Vielha a sajat de colaborar en toti es assagi, en tot auer arribat a establir naues normes urbanistiques que facilitèssen era redubertura dera estacion e eth condicionament der entorn. Es normes caduquèren mès aquerò non ère irracionau. Ei freqüent enes granes vals aupines que petites installacions restacades en un pòble e pensades entar usatgèr locau, entar aprendissatge o er entrenament, conviuen damb granes estacions de renòm dirigides ara clientèla internacionau.

Er esquí demorèc, a partir d'aqueth barrament trist, enes soletes mans de Baqueira, que seguic eth sòn camin de creishement en toti es ordes, en tot destacar era dubertura der airau de Beret, que comportaue uns drets

urbanistics en pè de pista, drets que sigueren fin finau trasladadi ena zòna de Ruda, en 1500, per a on s'ampliarie era zòna residenciau de Baqueira, en lòc de crear un nau nuclèu que comportauè serioses dificultats e notabla oposicion. Peth costat opausat, dempús, s'estenerie era estacion cap ath Palhars, en tot coronar eth Pòrt dera Bonaigua, damb çò que ja entrat eth sègle XXI s'ère en condicions de consolidar eth saut des d'ua petita estacion locau a ua destinacion internacionau de torisme d'iuèrn de prumèra magnitud. Era Tuca, per contra, demorèc dehòra der airau esquiable e eth desvolopament previst en Betren demorèc en sonque ues pòques edificacions.

11. BAQUEIRA. UN NAU LÒC DAMB VIDA PRÒPRIA

Enes madeishi ans setanta comencèc tanben a dar-se forma ath nuclèu a pè de pista en Baqueira. Era pròpria societat dera estacion, en tot seguir es conselhs que recebec des gestors dera exclusiva estacion nòrdamericana d'Aspen, lheuèc er hotèl Montarto en an 1972 e es prumèras torres bessoes. Pendent dètz ans se contunhèren de bastir es bastisses a pè de pista, deth temps que d'auti promotors lheuauen es pletes enes entorns deth nuclèu. Es prumèras cases sigueren es bastides sus era carretèra, pòc abans de daurir-se era estacion, per dus frairs asturians, es Sitges, en tot cedir dempús era tresau ath sòn bon amic Luis Arias. Tot ath començament, coma tanti còps enes principis, auie un cèrt esperit epic: sonque pensar damb çò que supausaue eth viatge des d'Astúries ara Val enes ans seishanta pòt hèr-mos veir eth grad d'entusiasme d'aqueri joeni empresaris deth zinc damb ua montanha ena que s'installaue eth prumèr telesèra.

Eth pè de pista en Baqueira demorèc es prumèrs ans en semblant estat ath que se trobaue abans dera dubertura dera estacion: era petita casa de pèira e era bòrda annèxa (Bòrda de Lobato) èren es soleti bastiments, que pertanhien, coma part des terrens periferics, ara família Castellarnau, collaboradora de fòrça bon grad en inici dera estacion. Curiosament, es dues edificacions contunhen d'existir aué. Era Bòrda Lobato ei eth restaurant qu'aucupe er immòble deth madeish nòm, qu'abans protegie era neuritud deth bestiar d'aquera família, deth temps qu'era petita casa de pèira plaçada darrèr ère destinada entar acuelh des pastors. Pròva deth radicauc cambiament que supausèc era estacion d'esquí siguec qu'era petita casa de dues plantes acabèc estant, a finaus des ans setanta, er acuelhedor e discrèt punt de reünion d'un grop destacat des abituaus de Baqueira. Er immòble, amassa damb eth prat que limite damb eth jardin der hotèl Montarto, siguec aquerit per setze amics de Donostia, Madrid e Bilbao, entath sòn pròpri gaudiment jos ues normes tan simples coma respectades, ar estil des societats basques (txokos). Ramon

Aguirrebengoa, Chus Fernández Iriondo, Emilio Ybarra, Jose Luis Oriol, Ramón Peyroncelly e d'auti coneishudi personatges deth moment heren d'aquera caseta de pastors eth centre d'ua activitat imparabla pendent era sason iuernau, qu'artenhie eth sòn punt enes Nadaus. Eth dia 30 de deseme, per exemple, anaue eth Rei a compartir era subrecargada taula variada e servida pes pròpris anfitrions. Aqueri sopars amigables durèren pòc en tot èster solet d'òmes, pr'amor que dempús der anonci en ua escasença dera preséncia dera Reina Sofia, i anèren tanben es hemnes des sòcis, çò que ja demorèc instaurat entà tostemp. Era net de cap d'an e eth campionat de "mus" deth dia d'an nau, completauen eth programa de Nadau, que seguie es següents dies damb sopars de notabla assisténcia. Era "bòrda", coma la cridauen es sòns usuaris, siguec, pendent es sòns quasi trenta ans d'existéncia, un bon simbèu de çò que significuèc Baqueira ena epòca.

Ath torn de Luis Arias, qu'arribèc ena Val quan hège fòrça pòc temps qu'ère maridat damb era nòbla polonesa, Dossa Pottocki, que formaue damb eth ua exotica parella, sorgic eth grop de gent diversa que comencèc tant era estacion coma aguesta naua forma de vida de caractèr desenfadat e esportiu que serie senhau dera casa. Dossa, que contunhèc passant longues sasons ena val, a estat ua bona narradora d'aquera epòca iniciiau, damb tot eth detalh qu'era sua portentosa memòria rebrebaue encara enes sòns darrèri ans de vida, en tot descríuer era alegror e er entestament des prumèrs ans dera estacion. Era equipa iniciiau dirigida per Arias non arribaue ne ara mieja dotzena de treballadors fixi. Aquilino Ubeira, qu'ère eth tecnician entà tot emplec e foncion, arribèc a afirmar qu'en realitat siguec eth prumèr e unic treballador dera empresa. Aguest ancian campion d'esquí de hons s'i mantenguec coma director tecnic pendent fòrça ans. Des de conduir era prumèra maquina retrac tà cauishigar nhèu en 1968, enquia dirigir eth modèrn hilat de remontadors. Ubeira, perfècte exemple der aranés d'adopcion, arribat des de Galícia peth trebalh deth sòn pair e d'eth madeish en Productora, a

protagonizat era mès longa vida laborau ena estacion que, coma li agrade díder, en part a estat hèta damb es sues pròpries mans.

Damb era estacion en marcha se dèc forma ara naua vida en aquera montanha, enquia alavetz desèrta. Era Escòla d'Esquí serie era pèça basica enes pistes, mès tanben entara vida sociau que serie moldejada tant pes aranesi coma pes nauí visitants. Era seccion dera Escòla Espanhòla, que pendent fòrça ans serie era soleta autorizada entà impartir classes ena estacion, auec en açò un destacat papèr. Jos era direccion de Pablo Bravo, que s'i mantenguec per quasi trenta ans, un redusit grop de monitors, es prumèrs esquiaires damb experiéncia en competicion distingibles peth sòn tricòt blu electric sus eth pòlo blanc de còth virat, se convertiren en personatges plan coneishudi per toti es qu'arribauen per prumèr còp as pistes e qu'auien d'atier es sues indicacions se volien sostier-se dessus des esquís quauqua estona seguida. D'aqueri prumèrs ans sorgís er inici deth cridat "cursillo", ua setmana d'esquí qu'immmediatament se convertic en obligada entre era bona societat deth moment e que supausaue non parar pendent sies dies enes pistes e es sues corresponentes nets en mitic Tiffany's, eth cèlèbre club des sosterranhs der hotèl Montarto, a on irremediablament acabaue era jornada des esquiaires, coma era de quauque monitor, maugrat que quasi toti compartien quauqua auta activitat ostalèra e comerciau. Un des mès simpatics ar èster preguntat en ua escasença per quan dormie entà sostier tot aquerò, damb naturalitat responec: en mai. Julian Bares, Claudio Aventin e quauqui auti des prumères generacions dera escòla saberen, sustot, èster tanben grani amics de fòrça des que sigueren prumèr es sòns alumnes. Marian Puig, eth cèlèbre empresari de perfumeria, damb Gustavo Diaz, ancian professor que daue nòm ath coneishut restaurant de Vielha, an estat magnific exemple d'açò, en tot mantier es sues abitaus jornades d'esquí enquiàs quasi nauanta ans deth prumèr. Er ensenhament der esquí a acabat estant plan diferent, en mans de mès de quaranta escòles privades, damb cents de monitors, en tot

seguir era linha deth desvolopament imparable dera estacion e tot lo que l'entornege, encara que damb ua cèrta e inevitabla despersonalizacion.

Es ans setanta ja permeteren veir qu'es dificultats des inicis èren superades e qu'era direccion prenuda ère era avienta. Comencèc eth dessenh e execucion d'ua estacion en tota norma, en tot deishar endarrèr eth perilh de demorar en un petit airau damb uns pòqui remontadors. Eth bastiment dera prumèra fasa deth nuclèu 1500 apuntaue a ua idèa de mès còs. Er hotèl Montarto daue un aire diferent ath des rustics ostaus damb que compdauen d'outes estacions. Es prumères bastisses d'apartaments sigueren aucupades damb cèrta rapidesa per un public que ja ère convençut qu'aquerò ère seriós; eth pè de pistes deishèc d'èster ua planhèra ena qu'aparcauen diuèrsi coches; Baqueira ja significaue mès qu'eth nòm d'ua montanha. Ath madeish temps ja se vedec tanben qu'eth creishement de Baqueira non ère a còsta dera pèrta ena rèsta dera val; ath contrari, la projectaue. A cada pas que se daue ena estacion s'avertie era sua repercussion val enjós. Salardú assolidèc era sua capitalitat deth Naut Aran, Arties pera sua plana e centralitat, comencèc a èster er emblèma ostalèr que contunhe estant-ne; Garòs, eth pòble residenciau e amable, e ena pròpria Vielha apuntaue ja er aire ciutadan d'ua vila que començaue a créisher damb fòrça.

A mesura qu'es condicions d'accès ara pròpria estacion melhorauen s'anaue articulant aguesta vida inedita ena qu'es mès variadi personatges s'i incorporauen. Era Val d'Aran, qu'a agut coma constanta istorica era sua relacion dirècta damb eth rei. Es successius reis d'Aragon, prumèr, e es d'Espanha, dempús, an tostemp estat atents damb era reconeishença d'Aran e es sòns antics privilègis. Fòrça d'eri, era majoritat, an reconeishut formaument es privilègis, les jurèren ena sua coronacion e lutèren entà mantier Aran coma Corona. Mès non i a testimòni dera intensa vinculacion, sense dobte era de major intensitat, d'un rei damb era Val, que çò qu'a supausat Baqueira des des sòns prumèrs ans d'existència.

Er arrehilh deth qu'en 1924 protagonizèc era prumèra preséncia d'un rei d'Espanha ena Val –que fòrça sègles endarrèr ja arrecebec ath d'Aragon-hec fòrça mès que tornar a visitar aguest cornèr deth reiaume: era Val passèc a èster un des scenariis claus dera vida dera familha reiau. Enquia que li calec deishar d'esquiar, Juan Carlos I siguec un mès ena colònia qu'en Baqueira se formaue damb es qu'arribauen des de Barcelona, Madrid, Bilbao o tanti d'auti lòcs. Açò supausèc qu'er actuau Rei Felipe VI comencèsse estant un mainatge, es sues marches pera Val, en tot eretar era aficion per esquí deth sòn pair, compartida damb es sues fraies majors. Era Val d'Aran, damb era decidida adopcion d'aguesti dus reis, culmine aguesta longa e peculiara istòria dera sua relacion damb eth Rei, qu'a mantengut pendent quasi dètz sègles.

En tot èster encara Prince d'Astúries comencèren es sues estades, pendent es que practicaen er esquí damb era esportiu e discrèta complicitat de tot eth mon, aranesi e visitants, que tostemp assimilèren aguesta preséncia damb naturalitat. Baqueira, e tota era Val, les acuelhec damb estima, respècte e, sustot, damb era totau normalitat damb qu'er aranés, pòc amic des floritures, a tractat tostemp a tot eth mon e que Juan Carlos, coma bon Borbón, avaloraue, reconeishie e corresponie. Atau, pendent ans, prumèr en hotèl Montarto, e passats es ans ueitanta ena casa dera Pleta de Baqueira, eth Rei passèc a èster un esquiaire abituau ath que, sense major ceremònia, te trobaues en tot esquiar damb Miguel Arias, damb Aquilino Ubeira, José Moga e d'auti que, immediatament, mantengueren damb eth ua simpatica relacion. Pendent mès de trenta ans era contunha preséncia des membres dera familha reiau a estat notícia, çò qu'amie a pensar en çò que supausen tanti iuèrns enes qu'es telenotícies e tota sòrta de premsa escrita lançauen es imatges dera familha reiau enes pistes. Cabie publicitat mès eficaça? Coma ja arribèc damb es ostuiatges des sòns ancessors en Donostia e Santander, ara damb es de Malhòrca, Baqueira passèc a èster destinacion preferida

d'un torisme que, de forma mès o mens conscienta, a tostemp estat quauquarren influenciat per aguest reclam.

Eth procès de dubertura qu'eth sègle XX a supausat entara Val culminèc damb era consolidacion de Baqueira coma centre iuernau damb un airau d'influéncia que non paraue d'estiener-se. Era prumèra ondada importanta siguec sense dobte era barcelonesa, a on ja existie aficion ar esquí e se comprenec que plan lèu Baqueira superarie as estacions dera Molina e Núria. Sigueren basicament barcelonesi es que comprèn es prumères cases e merquèren er ambient iniciu. Donostia siguec un aute airau de grana influéncia peth sòn relatiu bon accès per França, en tot arribar pòqui ans dempús es bilbaïns, en fòrça major numèro, a mesura qu'era autopista francesa les apropaue ara termièra. Madrid, maugrat er inacabable viatge que supausaue, auec tostemp era sua importanta participacion en "melting pot" que s'iniciaue, entà acabar estant eth prumèr des lòcs d'origina des esquiaires. Tot a foncionat per agregacion.

Bona fotografia d'aquerò ère eth darrèr sopar que pendent molti ans auie lòc dempús deth barrament dera sason d'esquí. Rafa Caveró, un d'aqueri destacadi madrilenç arribadi ena prumèra ora, que siguec en part responsable de que s'installèsse eth cèlebre codinèr donostiarra Patxiku Quintana en centre d'Arties, organizaue ací ua mongetada en ua net tan malaisida e malenconica coma era deth darrèr dia dera sason d'esquí, en que se barraue era estacion e, damb era, quasi tot ena Val. Alavetz ère freqüent qu'açò arribèsse eth darrèr dia deth pònt der 1 de mai, en qué, en tot coïncidir damb era hèsta major de Salardú, se daue fin ara sason. Era Val aquera net demoraue vueda e cansada; es darrèri esquiaires, ja pòqui, auien gessut pera tarde, en tot deishar endarrèr es sues cases barrades, es hotèls vuets e era Val en un generau silenci. En aguest entorn, coma se non passèsse arren, en tot mercar era fin dera sason, se concentraue ua neurida representacion des responsables dera estacion, destacadi personatges dera Val e de quauqu'uns des esquiaires mès familiarizats. Entre es fòrtes parets de pèira d'aquera casa plia de gent

eth tapatge hège desbrembar que dehòra tot auie acabat. En gèsser, era Val extenuada, sense coches, sense gent, sense lum, demoraue a qu'aqueth darrèr e variat grop se disgreguèsse entà amortar-se absolutament. Ère aguesta ua bona forma d'acabar cada sason, ère ua petita mòstra dera erosa union entre qui, des des mès diuèrses situacions, aueren en Baqueira un referent vitau. Non i a cap dobte qu'era barreja des qui hèn part deth petit univèrs creat ath torn der atractiu toristic dera Val a estat element fundamentau deth sòn exit. Aquera amassada de fin de sason ère ua significativa mòstra.

Òc, a estat senhau d'identitat aranesa aguesta capacitat d'atrèir e júnher a gent de totes parts, atrèti per esquí, cèrt, mès tanben pera peculiaritat aranesa que sabec hèr-se comprèner e respectar. Començaue a aparéisher gent de tot tipe, fòrça e de totes parts, coma eth peculiar cas de Marvin Perry Jones. Per aguest nòm responie e respon qui artenehèc èster eth prumèr comandant nere dera companhia aèria Pan Am. Perry, ancian pilòt des fòrces aerianes americanes en Vietnam, aqueric ua casa dera celèbra urbanizacion Era Pleta, damb aguest pòc respècte qu'es americans an as distàncies. Pendent fòrça ans i passaue sasons en tot anar des dera sua residència abituau en New Jersey. Era crompa se barrèc quan auie era sua basa operativa ena ciutat japonesa d'Osaka, deth temps que Ursula, era sua hemna d'origina alemanha, regentaue un favorable negòci ena caribenca isla de St. Thomas, damb lo que decidiren fixar en Berlin eth punt d'amassada vacacionau, a on les arribèc quauqua informacion sus Baqueira, e dera naua Pleta en concrèt. Perry volèc entà Barcelona immediatament e prenech un coche, damb er estonament deth conductor que tot just comprenie a on volie anar, entà apropar-se a veir eth lòc anonciat damb es sòns pròpris uelhs. Compdaue, damb gràcia, coma siguec rebut per encargat dera darrèra fasa dera òbra, ja quasi finalizada, que se lo volec trèir de dessus. Sense pèrder era compostura, damb era elegància naturau deth comandant, li demanèc parlar damb qui manèsse aqui pr'amor que volie crompar ua casa e, per cèrt, çò mès grana possible. Era casa que siguec crompada per un convençut

democrata nere e ua republicana blanca, passèc a èster part abituau d'aqueth nau e petit mon.

Tant destacabla siguec era arribada d'un aute american, Roy Silvan, que s'a tostemp presentat damb eth sòn de mès en mès mercat accent conforme passauen es sòns ans en Espanha, coma "un pèc judiu d'un pòble cridat New York". En sòn viatge de nòvis en Sevilha, en tot passejar pes carrèrs deth centric barri de Santa Cruz, en tot desvelhar era naturau curiositat qu'ua atractiua parelha americana provocaue a finaus des ans seishanta, veiguec un brillant Ford a trauès d'ua pòrta entredubèrta cap a un gran pati. En tot entrà'i damb fòrça prudècia se trobèc damb quauquarrés vestit damb un tratge de pana e damb un chapèu ample, ath que li preguntèc s'ère eth propietari deth coche, a lo qu'aguest li responec que non, "eth coche ère deth senhor Duc". Sense comprèner de que li parlaue, demanèc entà veder-lo pr'amor que volie crompar-li eth magnific automobil. Ath cap d'ua estona, èren recebudi per alavetz Duc de Medinaceli en un des salons deth coneishut palai *Casa de Pilatos*, que resultèc èster era bastissa a on èren. Era simpatia des recentament maridadi e çò de divertit qu'era situacion li semblaue ath Duc heren que non sonque li comprèsse eth coche, mès que, estranhament, acabèc tanben damb ua participacion en ua poderosa indústria d'aliments dera region, entà lo que demanèc es oportuns hons ara sua estonada familia americana. Aqueth viatge de nòvis ja non auèc retorn e eth nau matrimòni s'installèc en Sevilha per quauqui ans, enquia qu'era reputacion de Baqueira, cada viatge damb mès poder de convocatòria, li hec dar un darrèr saut entà daurir en nuclèu era sua coneishuda botiga de ròba esportiva.

Arribèc gent, molta gent, e toti an agut, damb major o mendre intensitat, era sua personau aportacion entà projectar ua naua vida pròpria, ua imatge potenta qu'a sabut projectar-se per tot. Er estil de vida que s'imposèc auie era espontaneïtat dera barreja entre diuèrsi tipus de gent, arribadi des de desparièrs lòcs. Era Val s'a daurit entà toti, en tot formar-se un nau orde sociu fòrça arregraït en que non regissen es posicions

d'origina, que se dèishen endarrèr entà entrar a hèr part dera combinacion que s'a anat installant. Laguens arrés ei ne represente çò que pogue èster. Tot eth mon a estat plan rebut, damb respècte mès en igualtat. Pòt èster que per açò madeish er aranés jamès ena sua istòria depenec de Senhor, que tostemp se sentec propietari deth sòn país, pas per supèrbia, mès pr'amor qu'atau ac determine un territòri de propietat comunau en quasi tota era sua extension. S'a mantengut amable, mès seren, deuant çò que podie auer acabat damb eth sòn èster. Pòt èster qu'aciu age estat eth secrèt entàs qu'an participat d'aguesta naua vida, aluenhada, ar estil aranés de complicacions e tapatge.

12. ER OSTIU TANBEN COMPDE. ETH GÒLF

Eth rèpte dera val contunhe estant d'arténher un desvolopament sostengut e equilibrat en sòn conjunt, coma tanben n'a estat eth desestacionalizar era afluència. Er ostiu a mantengut era atraccion creishenta d'un territòri cada viatge mès coneishut e avalorat. Ei era Val verda, complement dera Val blanca. Siguec aguesta intencion que tanben neishec damb era iniciativa d'ua naua activitat, complement des iuernaus, qu'alongarie era sason estivau: eth gòlf. A principis der an 1987 auec lòc era reünion de diuèrses persones, junhudes per aguesta idèa e restacades a Aran, ena sedença dera Federacion Catalana, alavetz presidida per Pedro Cuatrecasas. Aguest brillant e simpatic avocat, propietari d'ua casa ena poblacion d'Arròs, comprenech ar instant era bondat dera iniciatiua e se somèc ada era damb gran liurament. Dera reünion gessec constituït eth redusit Conselh deth Club de Gòlf Val d'Aran, presidit pera incansable Pilar Tuneu de Rottier. Ne hègen part eth pròpri Cuatrecasas, Jorge Jordana de Pozas, que podie supausar eth supòrt de Baqueira ath projècte, e Juan Manuel Nadal.

Era prumèra accion deth Conselh siguec installar aqueth madeish ostiu ua pista de practiques en prat vesin as Banhs d'Arties, a on un reconeishut professor deth barcelonés Gòlf deth Prat, Placido Sierra, convençut e emparat entà passar un long ostiu ena Val, inicièc en gòlf a quasi dus cents aranesi. Aguesti, amassa damb es ja jogadors que passauen per aqui, creèren un ambient que hège anonciar eth major des exits entà un futur camp de gòlf. Aqueth madeish an s'inicièren es dures gestions entà trobar era ubicacion avienta, un còp verificat qu'er espaci plaçat entre Garòs e Arties non ère capaç. Dempús d'èster escartada quauqua auta opcion, se recebec er aufriment der Ajuntament de Les, entà qu'era Lana, planhèra vesia ad aguesta poblacion damb era sufisienta extension, alberguèsse eth futur camp. Reünions interminables- qu'a Jorge Jordana li rebrembauen es anteriores en Baqueira- heren veir as illusionadi promotors era insauvabla dificultat d'amassar es voluntats de mès de seishanta proprietaris, damb posicions

tan diuèrses coma cambiants, e d'un ajuntament que non volie, o non podie, imposar eth sòn iniciau aufriment. Pendant quauqui ans demorèc paralizat eth projècte deth nau camp, en tot passar as jogadors dera Val, ja molti, cap a Luishon e d'auti camps francesi, enquia qu'ua naua iniciativa particulara desboquèc en un camp de nau clòts cuerti en Salardú. Ferran Peus e Carlos España amassèren eth terren de besonh entad aguest projècte qu'executèc, damb gran exit, er engenhaire e fantastic golfista, Alfonso Vidaor, e siguec rematat damb ua bastida acoplada ara perfeccion, destinat a club sociau. Mès aguest recorrut ère decorat per arriu Garona que la traussaue en tot eth sòn long, polida circumstància naturau qu'ironicament siguec era causant dera sua trista fin.

En mes de junh der an 2013 se produxic un des grani aiguats que fòrça esporadicament vien en Aran, que supausèc era totau desaparicion deth camp de gòlf. Aqueth riu estret que baishaue idillicament es aigües transparentes des montanhes araneses cap a França, se convertic, dempús d'un rapid episòdi de plojes torrenciaus, en desgraciada union damb un desgèu d'un iuèrn d'intenses nheuades, en un ample magma d'aigües trantalhantes, en tot arrossegar troncs, enòrmes pèires, e tot aquerò que se trobauen en sòn enlhoquit pas. Atau moric eth solet camp de gòlf damb qu'a compdat era Val, mès que non aurie d'èster eth darrèr se se vò qu'er estiu aranés, er etèrn rèpte, pogue comparar-se en durada damb er iuèrn. Era afluéncia estivau a creishut fòrça rapidament, encara que massa concentrada enes setmanes centraus der estiu, quan atrauessen toti es camins dera Val, processions de caminaires o bicicletes – ja quasi totes electricques- qu'accedissen as grani paisatges abans reservadi ara poblacion locau e a pòqui mès. Era grana provocacion, ua auta qu'Aran a de superar damb èxit, ei primar totes aqueres activitats que poguen distribuïr eth torisme pendant era major part der an, quan era nhèu non ei era protagonista.

13. CONSERVACION D'UN TERRITÒRI UNIC

S'eth respècte deth territòri ja ei principi universau, en aquest lòc, privilegiat per ua natura generosa tan diferenta a tota era rèsta, aurie d'èster amiat ara sua maxima expression. Aquest territòri, presentat en mon damb notable exit, a estat eth scenari excellent e era causa dirècta de çò qu'auem volut qualificar coma era grana dubertura d'Aran, çò qu'obligue a seguir en tot actuar, mès qu'a d'èster defenut radicaument se non se vò frustrar ua erosa istòria. Son molti es lòcs a on sonque demore, entà totemp, ua lèja caricatura de çò que sigueren, çò que sonque a servit tà ramplir, e per pòc temps, un parelh de pòches sense importància. Non se pòt repetir eth desorde de bona part dera còsta, ne imitar es bastisses sense gràcia qu'an anat desgraciant es nòsti paisatges dera mar o dera montanha, a on volgue que les agen deishat espaci entà créisher coma es dolentes èrbes, pr'amor que, ath contrari d'aguestes, non pòden èster arringades jamès; ací demoren coma cruèls testimònis dera barbaritat.

An estat fòrça es capitades: es ja vielhes pletes de Garòs e de Baqueira son ua bona forma de crear un torisme de qualitat; eth prumèr desenvolopament dera solana en Baqueira, a on Bofill, Heusch o Eretière lheuèren es prumères bastides dissimulades ena vegetacion, o eth desenvolopament sostengut, damb materiaus dera zòna, de fòrça des pòbles aranesi. D'autres accions non pòden èster elogiades coma voleríem, mès non servís d'arren eth planh. Çò que òc qu'a de servir ei que toti sigam consciènti qu'en Aran era preservacion der atractiu deth sòn territòri non ei un simple aprèci pera estetica, ei era sua vida, ei de çò que viu, ei coma entar uman respirar. En darrèr sègle s'a cambiat er aspècte d'Aran mès sense arribar a pèrder era sua fisonomia unica. Obligue era pròpria Lei d'Aran a que sigue respectat "*eth dret de totes es persones ath gaudiment der auviatge e deth paisatge*", çò qu'a bon segur s'elevèc a reng de lei, atau coma d'autres normes que vòlen adaptar eth bastiment ar entorn e tradicion, entà evitar qu'era grana dubertura dera Val qu'auem vist

supause pèrder eth sòn contengut. Dempús d'un periòde efervescent de quasi miei sègle, cau èster fòrça atent a guaire e com se creish.

Ei ua enòrma pròva de rigor e critèri, mès non ua utopia, mantier era linha der equilibri excellent de mesura e poblacion enes lòcs favoridi peth sòn atractiu naturau. Çò mès facil – innumbrables exemples ac illustren- ei traspasar damb amplor eth limit enquia degalhar tot lo que li auie produsit aguest favor. Era dificultat ei en melhorar mès qu'en créisher, en èster rendibla sense èster destructiva. Aran a arribat pròp deth limit – i a qui pense que l'a depassat-, mès que çò que se hec en sègle XX demòstre qu'a capacitat sufisenta entà non perder-se entre es vapors der èxit.

14. ERA ENTITAT ARANESA

Un territòri damb tan mercada fisonomia coma acreditada entitat obligue ara conservacion e fèrma defensa d'andues. Era entitat politica aranesa aqueric carta de natura enes sègles XIII e XIV, quan se dèc forma juridica a çò qu'auien estat un conjunt d'episòdis ena vida deth territòri. Des de 1175, en qu'eth tractat d'Emparança incorporèc Aran ara Corona d'Aragon, alavetz ostentada peth rei Alfons II, sigueren diuèrsi es còps en que cambièc de mans eth poder. Ena Querimònia, en an 1313 eth rei d'Aragon, Jaime II, resumís en un tèxte legau er especiau estatut trabalhat pendent ans, era consolidacion dera especifica entitat politica d'Aran. Era Val demore consagrada coma territòri damb es sòns pròpris drets qu'eth rei reconeish e se compromet a deféner, damb eth compromís mutuau damb era Corona qu'açò implique entàs futurs tempsi. Un compromís atau siguec invariablament complit pendent sègles, deuant des reiterades pretensions franceses e maugrat quauqui periòdes a on auèc escassa visibilitat. Quitament eth decret de Naua Planta de 1716 deishèc ath marge a Aran dera abolicion des règims particulars, en tot mantier es drets qu'era Corona tornèc a reconéisher.

Pendent era prumèra mitat deth sègle XX era politica aranesa, cossent damb es autes circumstàncies, non supausèc canviaments importants de cara ath procès de dubertura que s'assolidarie ena sua part finau. Se mantenguec ua politica de basa essenciaument municipau, damb era division tradicionau entre es sies airaus geografics, derivadi des ancians terçons, en tot èster tot just considerada era entitat politica aranesa coma tau. Es escassi pressupòsti des entitats locals non permeteren ua politica de dubertura damb es excepcions, ja ací vistes, relatives as naues comunicacions. Enes ans cinquanta, e sustot enes seishanta, se realize ua mès intensa accion des administracions, degudament promoigudes peth besonh de reivindicacion des des ajuntaments, entà adaptar-se ath canviament que se vedie vier. En aguesti ans, coma auem vist, se sèn es bases essenciaus deth nau torisme, dera explotacion dera nhèu e deth

desvolopament que se començaue a veir. Sigueren es bailes aranesi as que, coma en d'auti episòdis istorics anteriors, les calec deféner es nauï desirs.

Era transicion democratica espanhòla auec ena Val d'Aran a un atent seguidor, qu'optèc enes eleccions constituents de 1977 peth majoritari supòrt dera Union de Centre Democratic, partit que liderarie era transicion des deth Govèrn. Era Constitucion elaborada pes Còrts, sometuda a referendum eth 6 de deseme de 1978, obtenguec ena Val eth supòrt dera immensa majoritat des votants, en tot somar-se atau ara decision deth pòble espanhòu per un règim constitucional, en tot culminar un procès de transicion ara democràcia, qu'auie de supausar un long periòde de progrès e d'union damb Euròpa damb repercussion dirècta en Aran.

Parallèlament, en periòde constituent, ja se metec de manifèst eth desir aranés de recuperar era sua personalitat politica, coma tostemp a sorgit en toti es moments de cambiaments istorics viscudi en Espanha. Era espontanèa associacion des aranesi non arribèc a temps entà includir en tèxte constitucional era confirmacion des sòns drets istorics, mès òc qu'ac arthenec en Estatut d'Autonomia de Catalonha en 1979, que supause era continuacion dera reconeishença politica d'Aran, encara que sense era arthenhuda de d'agues epòques. Enquia aciu, a vengut eth desvolopament legislatiu iniciat damb era Lei de Règim Especiau d'Aran en 1990, eth restabliment deth Conselh Generau en 1991, culminat, per ara, damb era naua Lei de Règim Especiau de 2015. Er article 1 d'aguesta Lei ven a reconéisher era realitat nacionau “defenuda pes aranesi ath long des sègles”, en tot voler atau rénder tribut ad aguesta permanenta actitud aranesa a favor dera sua pròpria realitat istorica. Non i a cap dobte qu'es aranesi non an perdut cap escadença de que se mete en risc era sua entitat entà combàter pera sua planvoluda tèrra. Atau siguec pendent era sua dirècta vinculacion damb era Corona d'Aragon, coma ac a contunhat estant damb eth Reiaume d'Espanha, e ad arrés a d'estranyar

qu'atau sigue mantengut pes qui coneishen e respècten era longa istòria d'aguest territòri originau qu'a sabut mantier-se en temps e que, sense dobte, a artenhut eth sòn major grad de desenvolopament mejançant er enteniment damb toti, sense renonciar ara defensa de çò de pròpri, mès aluenhat de fractures que sonque pòden aportar perjudicis.

Qu'Aran age era sua pròpria politica territoriau non ei frut d'ua decision capriciosa des sòns representants en un moment concrèt, ei era consequéncia dera longa istòria que conforme eth pensament des sòns abitants. Non cau comprené'c coma afrontament damb d'auti, ne damb isolaments qu'arrés volgue, mès coma era normau forma de pensar e actuar d'un pòble conscient des sòns antecedents, des sues peculiaritats, mès tanben des sòns besonhs e interèssi. Er aranés non ei barrat; ei dur, fèrm, mès non malaisit. A sabut aufrir e compartir, ac auem vist, eth sòn espaci vitau compausat, quasi ena sua totalitat, per tèrres e montanhes de propietat comunau çò que hè que siguen es sòns proprietaris toti e cada un des aranesi. Es fòrça sègles en que s'a mantengut tau propietat an format ua mentalitat d'afècte, d'apertenença, qu'a d'èster comprenuda coma çò qu'ei: er amor per çò de pròpri, era naturau defensa de çò que li a estat manat.

Ena esséncia d'Aran i a era sua cultura e er auviatge, e ena sua defensa e difusion s'i an dedicat un creishent nombre d'aranesi e d'institucions. Era cultura aranesa a estat, en sègle XX, estudiada coma jamès e a dat lòc ara neishença d'importantes entitats entara sua divulgacion; er auviatge a artenhut un nivèu d'emparament cossent damb era sua valor, e tot açò s'a presentat en mon coma jamès abans. Tot apunte a qu'es institucions araneses de tot tipe, es politiques en prumèr tèrme, seguiràn en bona sintonia damb era naua Val d'Aran, plan diferenta ara de cent ans endarrèr. Tanpòc semble malaisit que se mantengue era cordialitat e era perfècta convivéncia entre era afirmacion aranesa e era explosiva dubertura ath mon qu'eth sègle XX a comportat. Non son ahèrs opausadi, mès que, coma damb aquestes reflexions se sage de demostrar, forme açò

part der atractiu qu'era Val a estat eth lòc d'amassada de tantes causes e gents.

Aué era Val, aguesta Val per excelléncia, recep a milèrs de visitants de toti es cornèrs d'Espanha. Fòrça d'eri ac hèn damb contunha freqüéncia; es francesi son ara uns cordiaus vesins, clients deth comèrç aranés, en tot èster de mès en mès es qu'an ací era sua pròpria casa; son de diuèrses nacionalitats es toristes qu'ara arriben des de mès luenh; hè mès temps que son aranesi, per atau volé'c, aqueri qu'arribèren per trabalh o per aficion ad aquest atractiu cornèr deth mon. Tot açò a conviscut, conviu e a de contunhar de hè'c damb era mantenença dera prigonda senhau d'identitat aranesa. Es dètz mil abitants censats compartissen era Val damb eth tarrambòri que supausen mès de ueit mil places hotelères, quate mil de camping e damb ath torn de trenta mil abitatges de dusau residéncia. Ei era complicada proporcion que resulte der extraordinari procès de dubertura que s'a viscut en darrèr sègle e qu'obligue ara serena reflexion.

Eth sègle XX a destruit practicamente totes es barrères dera Val; ja fòrça pòc demore der ancian isolament geografic, tot just i a tralha dera economia primària que l'aluenhaue des regions mès desvolopades. S'a arthenhut, en aquest destacable periòde istoric, a véncer, e non sonque en sens fisic, eth correg de montanhes que la convertien en ua petita peninsula sonque connectada damb era rèsta per un pas termierèr. Mès, ath madeish temps, ara son cents de milèrs es veïculs que transiten cada an pera Val e que la menacen damb deishar-la en un simple lòc de pas. Son milèrs es edificacions qu'arrés abite pendent era immensa major part der an, que menacen damb eth sòn espèctre era delicada postau que compausauen es petiti pòbles abraçadi as sòns campanaus romanics. Ei fòrça delicada era perilhosa dependéncia d'un element imprevisible, coma ei era nhèu, qu'aué atrè a multituds. Son, en soma, es risqui der auanç en ua proporcion jamès vista; era crotz, e era cara d'un progrès espectacular pera sua velocitat e resultat. Aran a assimilat es diuèrses

fases, s'an daurit es sues comunicacions, s'an desvolopat activitats industriaus qu'an portat fòrça naues familhes, eth torisme s'a convertit en ua autentica explosion des des sòns timidi inicis, er esquí a passat a èster èish e motor d'un desvolopament economic e sociau imparable en tot partir de çò qu'ère sonque era aventura d'uns pòqui valents; e tot açò a arribat damb rapiditat, en un solet sègle: eth decisiu sègle XX.

BIBLIOGRAFIA

- ARASA, Daniel (2004), *La invasión de los maquis*, Barcelona, editoriau Belacgva de Ediciones y Publicaciones.
- ATIENZA, Maria Jose e GONZÁLEZ, Joan Ramon (2018), *Dels balnearis als primers hotels en els inicis del turisme a l'Aran. El cas de Les*. L'aprofitament dels recursos naturals als Pirineus. Publicació de les aportacions al X Col·loqui d'Estudis Transpirinencs celebrat a Queralbs la tardor de 2017. Ibig, Núm. 10. Centre d'Estudis Comarcals del Ripollés. Institut Ramon Muntaner, Ripoll, 253-267.
- Baqueira Beret S.A, Informes annaus.
- BELLMUNT, Joan (2017), *Fets, costums i llegendes*, Lhèida, editoriau Pagès editors.
- Bulletin Officiau der Estat, Disposicions legaus Tevasa.
- Bulletin Officiau der Estat, Disposicions legaus Val d'Aran
- LÓPEZ, Francisco e MAJORAL, Roser (1982), *La Vall d'Aran, medi físic i transformació econòmica*, Barcelona, Caixa d'Estalvis de Catalunya.
- CAPEL, Horacio e MURO, J. Ignacio (1994), *La central de Mata y el nuevo papel de la energía térmica*, Barcelona, FECSA.
- CAPEL, Horacio (1994), *La electricidad en Cataluña, una historia por hacer*, Barcelona, FECSA.
- CELA, Camilo José, *Viaje al Pirineo de Lérida*.
- COLL, Pep (2003), *El rei de la Val d'Aran*, Barcelona, editoriau Empúries.
- Diari Officiau dera Generalitat de Catalonha, Disposicions legaus Val d'Aran
- ESPINÀS, Josep Maria, *Viatge al Pirineu de Lleida*.
- GARRIDO, José Luis (2021), *Las Minas de Plan de Tor, Naut Aran*.
- MADDOZ, Pascual, *Diccionario geográfico estadístico histórico de España y sus posesiones de ultramar (1845 - 1850)*.
- MARISTANY, Manuel (1986), *La Val d'Aran*, Barcelona, editoriau Martinez Roca.
- MARTÍNEZ DE BAÑOS, Fernando (2007), *El maquis una cultura del exilio español*, editoriau Delsan.
- de MONTOYA, Jèp e TUR, Francesc (2012), *Aran, un país. Catalan, Aranés, Castellano*. Barcelona, editoriau Lunweg.
- PEREZ DE PERCEVAL, Miguel Á.; BRODER, Albert; SÁNCHEZ, Alejandro; e MARCHÁN, Carmen (2014), *La inversión extranjera en la minería española*, Madrid, Instituto Geológico y Minero de España.
- REAL, Antoni (2008), *Cent anys d'esquí a Catalunya*, Barcelona, editoriau Cossetania.
- SÁNCHEZ, Ferran (1999), *Maquis a Catalunya. De la invasió de la Vall d'Aran a la mort del Caracremada*, Lhèida, editoriau Pagès Editors.
- SOLER SANTALÓ, Juli (1988), *Era Val d'Aran*, Lhèida, Institut d'Estudis Ilerdencs.
- PUJOL, Andreu e SALA, Juli (2020), *Cent anys d'esquí ena Val d'Aran*, Lhèida, IEA-AALO.
- SÁNCHEZ VILANOVA, Llorenç (2005), *Emili Riu i Periquet, estudi biografic*, Sort, Ajuntament de Sort.
- SÁNCHEZ VILANOVA, Llorenç (1995), *La Vall d'Aran*, editoriau Escudo de Oro.
- TEVASA, Informes annaus.
- VALLS TABERNER, Ferran (1987), *Privilegis i ordinacions de la Val d'Aran*, Barcelona, editoriau P.P.U.

- VARELA SERRA, Josep (2019), *Emili Riu contra Francesc Cambó i La Canadenca*, Shikar: revista del Centre d'Estudis Comarcals del Segrià.